

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА
ФАКУЛЬТЕТ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ, ПСИХОЛОГІЇ
ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Кафедра психології освіти

Т. В. Дуткевич

МЕТОДИ
ІНТЕРАКТИВНОГО НАВЧАННЯ
НА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТТЯХ
З ПСИХОЛОГІЇ

Методичні рекомендації

Видавництво «КНТ»
Київ - 2022

УДК 378.147 : 159.9(075.8)
ББК 88.8я73
Д 84

*Рекомендовано до друку на засіданні вченої ради
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка
(Протокол №2 від 27 січня 2022 року)*

Дуткевич Тетяна Вікторівна

Методи інтерактивного навчання на практичних заняттях з психології:
методичні рекомендації. – К.: КНТ, 2022,-84с.

Рецензенти:

Яблонська Т.М. – доктор психологічних наук, професор, доцент кафедри психології розвитку Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Кучинська І.О. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та управління навчальним закладом Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Столяренко О.Б. – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Методичні рекомендації містять коротку характеристику методів інтерактивного навчання, розкривають основи їх застосування у викладанні психології шляхом організації взаємодії-співпраці студентів.

Подано методичні розробки практичних занять із використанням методів інтерактивного навчання (групової роботи, дискусії, рольової гри), наведено еталонні відповіді до інтерактивних завдань, а також список літератури з проблеми.

Методичні рекомендації стануть у нагоді викладачам закладів вищої освіти, а також можуть використовуватись психологами і педагогами інших закладів освіти при проведенні різних форм просвітницької роботи (уроків, диспутів, семінарів).

ISBN 978-966-373-945-8

© Дуткевич Т.В., 2022
© ТОВ «КІТТ», 2022

Зміст

Вступні зауваження.....	5
Розділ 1. Теоретичні передумови застосування методів інтерактивного навчання.....	7
1.1. Палітра методів інтерактивного навчання.....	7
1.2. Психологічні основи застосування методів інтерактивного навчання	9
Психологічна сутність методів інтерактивного навчання	9
Ознаки навчальної взаємодії-співпраці як психологічної умови ефективності методів інтерактивного навчання	12
Значення взаємодії-співпраці для розвитку психіки та особистості студента.....	14
Особливості організації взаємодії-співпраці студентів залежно від педагогічної мети.....	17
Психолого-методичні умови ефективного застосування методів інтерактивного навчання психології	18
Розділ 2. Методичні розробки практичних занять з психології із застосуванням методів інтерактивного навчання	24
Тема 1. Основні методи психологічних досліджень	24
Тема 2. Особливості форм поведінки тварин та людини у філогенезі	26
Тема 3. Психологічні особливості спільної форми діяльності	27
Тема 4. Роль механізму стереотипізації у соціальній перцепції.....	30
Тема 5. Залежність сприймання форми від активності дотику.....	32
Тема 6. Вплив попереднього досвіду на спосіб розв'язування задач.	33
Тема 7. Психологічна характеристика видів мовлення.....	35
Тема 8. Характеристика типів темпераменту учнів.....	36
Тема 9. Визначення рис характеру шляхом аналізу способів поведінки.	39
Тема 10. Професійно важливі здібності особистості.....	40
Тема 11. Погляди на психічний розвиток дитини в історії психології	42
Тема 12. Фази психічного розвитку дитини за Е.Еріксоном.....	43

Тема 13. Розвиток форм спілкування дошкільника з дорослим	45
Тема 14. Розвиток форм спілкування між дітьми дошкільного віку ...	48
Тема 15. Вікові особливості трудової діяльності дітей	50
Тема 16. Вікові особливості пам'яті дітей дошкільного віку	52
Тема 17. Аналіз розвивальних можливостей дитячої літератури	53
Тема 18. Прояви типів темпераменту у дошкільників	55
Тема 19. Типи конфліктних особистостей.	57
Тема 20. Способи поведінки у конфлікті	59
Тема 21. Властивості особистості керівника	61
Тема 22. Комунікативні помилки в управлінському спілкуванні.....	63
Відповіді до завдань	65
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ	81

ВСТУПНІ ЗАУВАЖЕННЯ

Сучасна суспільна практика відзначається не лише високими технологіями, але й складністю вимог до фахівців, які їх забезпечують. Кваліфікований працівник поряд з необхідним багажем досвіду повинен володіти і особистісними якостями, що дозволяють йому приймати колегіальні, обґрунтовані й адекватні рішення у неординарних ситуаціях, притаманних інформаційному суспільству.

Модернізація освіти останніми роками відбувається у межах компетентнісного підходу, що покликаний подолати розрив між освітою і соціальною практикою. Реформи освіти у розвинених країнах Європи та США, що пов'язані з даним підходом, відображають вплив і вимоги бізнесу. Людство накопичило величезний обсяг знань, які неможливо засвоїти у повному обсязі, виникає потреба відбору лише тих з них, що є доречними, адекватними, затребуваними у певній професії. Відтак розвиток сучасної освіти є неможливим лиш за рахунок розширення переліку предметних дисциплін, потрібним є перенесення навчальних надбань здобувача освіти до різноманітних соціально-практичних контекстів. Це дозволить фахівцю швидко і адекватно вписатися в систему соціального і виробничого партнерства.

Інноваційні процеси у галузі вищої освіти визначають орієнтацію системи фахової підготовки на розвиток особистісного і творчого потенціалу здобувачів освіти, що знайшло відображення у понятті компетентності як комплексної властивості фахівця в єдності мотиваційно-ціннісних і когнітивно-поведінкових складових. Компетентнісний підхід стосується визначення цілей та змісту вищої освіти, організації освітнього процесу та оцінки освітніх результатів. Зміст освіти виступає як система освітніх компетентностей, що інтегрує взаємопов'язані ціннісні орієнтації, вміння і знання для ефективного вирішення особистісно значущих і соціально актуальних завдань у певних сферах культури і практики. Суттєвим стає не те, що нового дізнався студент, а до чого він прагне і які можливості для цього має. Цілісна система розвинутої професійної мотивації та професійного досвіду (знань, умінь, навичок) забезпечує реалізацію особистісного потенціалу фахівця у своїй професії. Таким чином, в освітню компетентність включені як когнітивні й операційно-технологічні компоненти, так і мотиваційні, етичні та соціальні складові.

Однак роботодавці потребують не лише тих молодих фахівців, які здатні відразу ж включитись у трудову діяльність, вони також очікують, що працівники зможуть гнучко переучуватися, освоювати нові знання і технології. А для цього у студентів необхідно формувати загальні компетентності саморозвитку й самовдосконалення. Центром уваги у компетентнісному підході виступає особистість, яка спроможна поєднувати у своїй професії самостійність та партнерство. Самостійне виконання студентами змодельованих професійних завдань передбачає як їх

індивідуальну, так і командну роботу майбутніх фахівців без жодної зовнішньої підтримки (з боку викладача, керівників, інших фахівців тощо). Відтак студентів необхідно навчати партнерству, командним методам майбутньої професійної діяльності, що носить, як правило, колективний характер.

Досягнення високого рівня професійної компетентності студента – важлива задача, поставлена перед системою вищої освіти. Шлях її вирішення проходить через використання методів інтерактивного навчання. Успішність впровадження останніх прямо залежить від усвідомлення викладачами закладів вищої освіти психологічної сутності цих методів та їх різнобічного позитивного впливу на становлення особистості майбутнього фахівця.

Пропоновані методичні рекомендації розкривають теоретичну і практичну складові застосування методів інтерактивного навчання у викладанні психології. Перша частина (теоретична) містить коротку характеристику методів інтерактивного навчання, розкриває психологічні основи їх застосування шляхом організації викладачем взаємодії-співпраці студентів при вивченні психологічних навчальних дисциплін.

Друга частина методичних рекомендацій складається з прикладів розробок практичних занять до психологічних навчальних дисциплін (загальної психології, вікової психології, психології конфлікту, психології управління). Описано порядок застосування під час заняття методів інтерактивного навчання (групової роботи, дискусії, рольової гри тощо).

Подано еталонні відповіді до інтерактивних завдань, а також список рекомендованих джерел з проблеми застосування методів інтерактивного навчання. Методичні рекомендації стануть у нагоді викладачам закладів вищої освіти, а також можуть використовуватись психологами і педагогами інших закладів освіти при проведенні різних форм просвітницької роботи (уроків, диспутів, семінарів).

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДІВ ІНТЕРАКТИВНОГО НАВЧАННЯ

1.1. ПАЛІТРА МЕТОДІВ ІНТЕРАКТИВНОГО НАВЧАННЯ

У науковій літературі існують різноманітні класифікації методів інтерактивного навчання. Дослідниками¹ запропоновано наступну класифікацію: методи кооперативного навчання (робота у парах, робота у групах), колективно-групового навчання (мозковий штурм, дерево рішень), ситуативного моделювання (імітаційні, рольові ігри), опрацювання дискусійних питань (дискусія, дебати).

На підставі співвідношення педагогічного спілкування й педагогічної співпраці виокремлюють три групи методів інтерактивного навчання², а саме: з перевагою або навчального спілкування, або навчальної співпраці та змішані. До групи методів, в яких переважає навчальне спілкування, віднесено дискусію, диспут, полеміку, «круглий стіл», рольові ігри, ігри-інсценізації, імітаційні ігри. Цим методам притаманні такі ознаки:

- провідну роль відіграє безпосереднє спілкування між учасниками, тобто переважає зв'язок «суб'єкт – суб'єкт»;
- превалює обмін ідеями, думками, смислами тощо;
- провідним засобом виступає діалогове мовлення учасників.

Методи з перевагою навчальної співпраці – це навчальна співпраця у мікрогрупах, дидактичні ігри з використанням предметного матеріалу. Для них властиві такі ознаки:

- спілкування між учасниками опосередковане предметом спільних дій, тобто головну роль відіграє зв'язок «суб'єкт-об'єкт-суб'єкт»;

---

¹ Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід: Метод. посібн. / Авт.- уклад.: О.Пометун, Л.Пироженко. Київ: А.П.Н., 2002. 136 с.

² Терещенко В.А. Формування психологічної готовності майбутніх учителів до інтерактивної взаємодії з учнями. Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2009. С. 40-43.

- переважає послідовний обмін діями (взаємодія), що призводить до створення спільного предметного результату;
- предметно-дієві операції поряд з діалоговим мовленням є провідними засобами спілкування;

Третя група охоплює методи інтерактивного навчання, що займають середнє місце між зазначеними вище групами і однаковою мірою поєднують навчальне спілкування і навчальну співпрацю (метод проєктів, мозкова атака, театралізована гра, гра-драматизація). Наприклад, метод проєктів передбачає, як етап обговорення з перевагою діалогу, так і спільний предметний результат (проєкт).

Методи інтерактивного навчання набули поширення і за кордоном³, найбільш відомі з них:

- учіння у команді (student team learning) – університет Дж. Хопкінса, США;
- кооперативне учіння (cooperative learning) – Е.Аронсон, С. Каган, Р.Е.Славін, США;
- «вчимося разом» (learning together) – Міннесотський університет, США;
- навчання у малих групах (small group teaching) – Ш.Шаран, І.Шаран, Тель-Авівський університет.

Сучасні й досить поширені дидактичні технології США – навчально-пізнавальна практика у класі (teaching by creating cognitive apprenticeship in classrooms), взаємне навчання (reciprocal teaching), кооперативне учіння (cooperative learning), спільне моделювання (participatory modeling).

Отже, палітра методів інтерактивного навчання є доволі різноманітною, спільною сутнісною ознакою яких слугує активна взаємодія суб'єктів навчання.

---

³ Niesiołowska M., Soja-Sularz J. *Uczenie się wzajemne i uczenie się kooperatywne jako formy pracy w szkole // Dziecko – Społeczeństwo – Edukacja. Dylematy Psychologiczne / Red. Pilecka W., Kossewska J. – Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP, 1996. s. 110-118.*

1.2. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДІВ ІНТЕРАКТИВНОГО НАВЧАННЯ

Психологічна сутність методів інтерактивного навчання

Ключовим у розумінні психологічної основи інтерактивних методів є поняття інтеракції, більш відомого у психологічній літературі як міжособистісна чи соціальна взаємодія (з англ. interaction – взаємодія). Соціальна взаємодія вважається складовою частиною спілкування та спільної діяльності, які утворюють цілісну єдність. Люди не просто спілкуються в процесі виконання ними суспільних функцій, але вони завжди спілкуються в деякій діяльності, "з приводу" неї. За допомогою спілкування діяльність організовується і збагачується. У свою чергу, в спільній діяльності формується потреба в спілкуванні (В.В.Москаленко⁴).

У спілкуванні та діяльності між людьми відбувається їх ВЗАЄМОДІЯ. Одна людина здатна своєю дією вносити зміни у поведінку і діяльність іншої та водночас сама змінює свою поведінку внаслідок дій свого партнера. Дія, спрямована на партнера, яка викликає зміни у поведінці партнера, називається **впливом**. Таким чином, кожен учасник спілкування одночасно і об'єкт і суб'єкт психологічного впливу. Процес обміну впливами у ході спілкування називають взаємовпливом. Вплив водночас є елементом взаємовпливу.

На підставі особливостей ціннісних орієнтацій та мотивації учасників спілкування вирізняються типи взаємодії співпраця (співробітництво, кооперація) і суперництво. **Співпраця** визначається як така міра функціональної співзалежності виконавців (партнерів), де успіх і винагорода кожного виконавця зумовлені успіхом його партнерів, що вимагає від них злагоджених дій. Дії партнерів відзначаються взаємоузгодженістю, взаємопов'язаністю, передбачають взаєморозуміння, довіру і симпатію.

---

⁴ Москаленко В.В. Соціальна психологія. Підручник. Видання 2-ге, виправлене та доповнене. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 688 с.

Відтак, психологічною сутністю інтерактивних методів навчання виступає міжособистісна навчальна взаємодія у процесі спілкування і співпраці між студентами і педагогом. Таку взаємодію ми позначаємо як інтерактивну, спрямовану на організацію та виконання навчальної співпраці, що виступає в єдності ділової та особистісної складових, які посилюють активність студентів.

Особливості поняття «інтерактивної взаємодії» у порівнянні із загальним поняттям взаємодії віддзеркалює рис. 1.

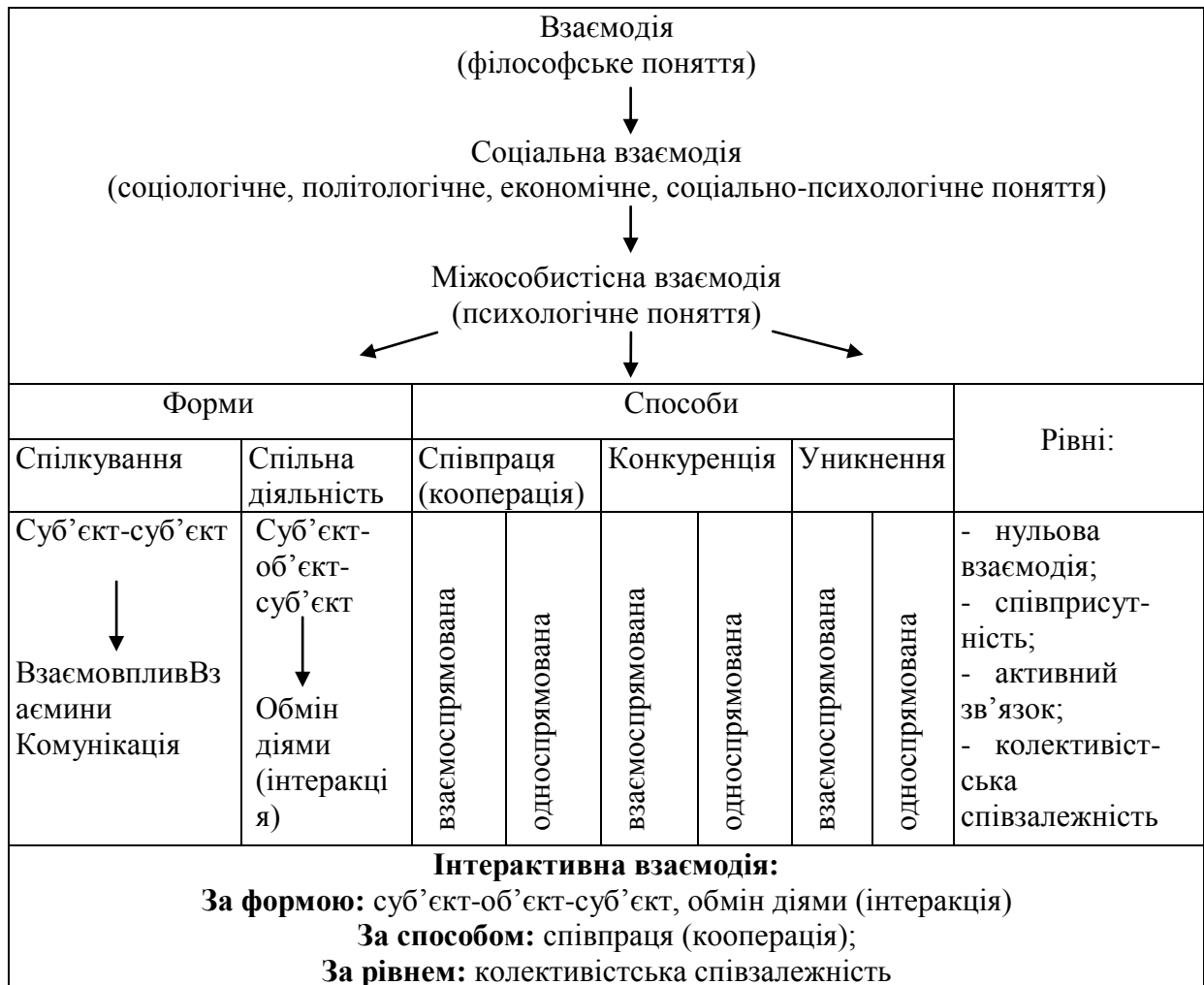

Рис. 1. Особливості поняття «інтерактивна взаємодія» у співвідношенні із поняттям взаємодії⁵

Інтерактивна взаємодія є аспектом спілкування викладача і студентів, що спрямований на організацію навчальної співпраці та її продуктивну

⁵ Терещенко В.А. Формування психологічної готовності майбутніх учителів до інтерактивної взаємодії з учнями. Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2009. С. 21.

реалізацію. Інтерактивна взаємодія відображає динамічний процес, який починається об'єднанням студентів у партнерську групу з метою виконання нею навчальної співпраці, а завершується самою співпрацею з отриманням її спільного результату. Інтерактивна взаємодія містить ділову та особистісну складову.

Ділова складова інтерактивної взаємодії спрямовується на досягнення очікуваного навчального результату (виконання студентами завдань, здобуття нових знань, умінь, навичок), що передбачає зростання співзалежності партнерів у їхній співпраці, визначення і вдосконалення розподілу між ними ділянок роботи і функцій, посилення узгодженості в їхніх взаємно доповнюваних діях.

Особистісна складова інтерактивної взаємодії полягає у тому, що співпраця студентів, окрім отримання цілком конкретного її навчального продукту, набуває для них додаткового особистісного сенсу, пов'язаного із задоволенням потреб у самовиявленні, самоствердженні, здобутті соціального статусу, престижу, із реалізацією прагнення «бути особистістю» (впливати на інших).

Основні ознаки інтерактивної взаємодії наступні:

- інтерактивна взаємодія об'єднує студентів як партнерів для виконання навчальної співпраці та забезпечує сам процес її реалізації, передбачає кооперацію виконавців співпраці, яка є водночас її метою та кінцевим етапом.
- інтерактивна взаємодія відзначається високою мірою співзалежності її суб'єктів, що досягається за допомогою таких механізмів, як взаєморозуміння, координація та узгодження;
- за змістом інтерактивна взаємодія включає обмін між її суб'єктами діями (діловий компонент) та мотивами, цінностями, ідеями, оцінками (особистісно-емоційний, духовний компонент);
- інтерактивна взаємодія будується за схемою суб'єкт-об'єкт-суб'єкт і цим

самим носить опосередкований характер.

- умовою інтерактивної взаємодії виступають діалогічні й партнерські взаємини між її суб'єктами.

Чому не будь-яку взаємодію можна вважати співпрацею?

Взаємодія – всюдисуща філософська категорія, яка є атрибутом (обов'язковою і об'єктивною ознакою) нашої дійсності. Однак взаємодіяти – не значить співпрацювати. Конкуренція – теж різновид взаємодії (В.В.Москаленко). Психологи вирізняють рівні міжособистісної взаємодії (за М.М.Обозовим), а саме:

- ✓ взаємодія “поряд, але не разом”, що має місце в умовах спільно-індивідуальної діяльності;
- ✓ ланцюжкова взаємодія, коли результат дії одного учасника стає об'єктом дії наступного (конвеєр);
- ✓ взаємодія-співпраця, що передбачає безпосередній обмін дій між учасниками (партнерами).

Рівні міжособистісної взаємодії розрізняється за інтенсивністю, дієвістю, формами і засобами, мотивами і цілями. Підкреслимо, що співпраця вимагає активної міжособистісної взаємодії, побудованої на безпосередньому обміні дій між учасниками. Міжособистісна взаємодія на рівні “поряд, але не разом” слабо згуртовує її учасників і фактично не впливає на їх розвиток. Отже, спільне перебування студентів автоматично не забезпечує їх активної взаємодії, яка мала б помітний розвивальний ефект.

У співпраці партнерів міжособистісна взаємодія відбувається найбільш конструктивно і розгорнено, а відтак володіє могутнім розвивальним потенціалом, який можна реалізувати шляхом впровадження інтерактивних методів навчання.

Ознаки навчальної взаємодії-співпраці як психологічної умови ефективності методів інтерактивного навчання

Перебування студентів у групі автоматично не забезпечує появу у ній навчальної співпраці, яка викликала б помітний педагогічний ефект.

Викладачам, які застосовують інтерактивні методи навчання, слід взяти до уваги, що взаємодія-співпраця як провідний чинник ефективності цих методів, відзначається наступними ознаками.

1. *Наявність єдиної мети.* Підкреслимо важливість чіткого розмежування понять єдиної та однакової мети. Єдина мета передбачає, що для її здійснення необхідні об'єднані зусилля партнерів, інакше вона залишається недосяжною. Якщо кожен у групі студентів здатний без участі партнерів виконати завдання, то взаємодію між ними краще позначити як “поряд, але не разом”.

2. *Мотивація спільного виконання* полягає у розумінні кожним з виконавців того, що об'єднання їх зусиль становить обов'язкову умову отримання спільного результату. Якщо студент переконаний у зворотному, то він прагне самостійно виконати завдання або залишається пасивним спостерігачем.

3. *Об'єднання, а не сума, індивідуальних дій учасників.* Індивідуальні дії та проміжні результати учасників є взаємно доповнюваними. Кожен учасник робить щось своє, яке долучається в якості необхідної складової до спільного продукту. Для цього необхідно, щоб кожен орієнтувався не просто на свою ділянку роботи, а узгоджував її з тим, що роблять партнери.

4. *Розподіл і координація дій.* У ході співпраці саме ця ознака виявляється особливо виразно. Кожен повинен чітко розуміти свою частину спільної роботи, а для цього вона повинна бути чітко розподіленою і закріпленою за відповідальними її виконавцями. У ході співпраці відбувається обговорення дій один одного з висловленням оцінок, зауважень, побажань, пропозицій (“зроби швидше”, “у тебе неправильно”, “перевір”, “спробуй ще раз”). Координація дій студентів здійснюється завдяки їх взаємоконтролю і взаємооцінці.

5. *Єдині простір, час, результат виконання.* Поширеною помилкою є вважати цю ознаку визначальною. Хоча вона є найбільш очевидною, однак

лише спільного перебування у відриві від вище перелічених ознак недостатньо, щоб виникала співпраця. Єдиний результат (не однаковий!) – той, у якому втілені об'єднані зусилля, присутній внесок кожного партнера.

Вищерозглянута система психологічних ознак взаємодії-співпраці може слугувати орієнтиром чіткого розмежування інтерактивних методів із індивідуальними і фронтальними формами організації освітнього процесу.

Значення взаємодії-співпраці для розвитку психіки та особистості студента

Значення взаємодії-співпраці розкривається через її результати, якими є не лише кінцеві продукти, що мають матеріальне вираження (спільно виготовлений прилад, складений текст, розроблений проєкт, побудована конструкція тощо), але й психологічні наслідки. До останніх зараховують, по-перше, розвиток взаємин, спілкування, згуртованості партнерів, а по-друге, індивідуальний розвиток кожного з учасників взаємодії-співпраці. Зупинимось саме на психологічних ефектах взаємодії-співпраці студентів.

Загальноприйнятим у вітчизняній психолого-педагогічній науці стало положення про те, що розвиток психіки й особистості людини відбувається у процесі її взаємодії із соціальним довкіллям шляхом передачі культурно-історичного досвіду попередніх поколінь. Цей висновок образно висловлений Л.С.Виготським: "Будь-яка вища психічна функція з'являється на сцені двічі: перший раз як **діяльність колективна, соціальна діяльність**, тобто функція інтерпсихічна, другий раз як діяльність індивідуальна, як ... функція інтрапсихічна."⁶

Використання інтерактивних методів навчання забезпечує взаємодію-співпрацю між студентами, яка, у свою чергу, забезпечує становлення важливих сфер особистості майбутнього фахівця – таких, як:

1. Формування системи взаємин на основі партнерства, гуманності, моральних норм (Г.О. Балл, І.С. Булах, Л.В. Долинська, О.В. Киричук та ін.).

---

⁶ Выготский Л.С. Избранные психологические исследования. М., 1956. С. 450.

2. Становлення самостійності й творчості особистості (Ш.О.Амонашвілі, І.Д.Бех, С.О.Сисоєва, Г.І.Сорока, Т.Д.Щербан та ін.).

3. Розвиток специфічних властивостей навчально-пізнавальної діяльності: діалогічності й стереоскопічності мислення, вмінь аргументувати, заперечувати, доводити, пояснювати тощо (А.Н. Перре-Клермон, Т.Д.Щербан та ін.).

В умовах вищої школи особливо важливою задачею є інтелектуалізація освітнього процесу. З цього погляду, інтерактивні методи виступають дієвим засобом. Ряд проведених психологічних досліджень⁷ показують, що в більшості випадків спілкування позитивно впливає на динаміку і результати пізнавальних процесів (увагу, сприймання, пам'ять, мислення, уяву, мовлення). Знижується кількість помилок, зростає успішність вирішення розумових і творчих задач, покращуються розумові операції (аналіз, синтез, узагальнення, порівняння тощо). Зазначені позитивні зміни з'являються завдяки таким психологічним механізмам взаємодії-співпраці, як обмін інформацією, способами дій, мотивами, почуттями і настроями; взаємна корекція, уточнення, збагачення думок, виникнення проблемних ситуацій у результаті зіткнення різних підходів і поглядів; поєднання соціальної й пізнавальної мотивації.

Інтерактивні методи передбачають взаємодію-співпрацю студента за двома напрямками: по-перше, з викладачем, а по-друге, з іншими студентами. Безумовно, взаємодія студента з викладачем має вирішальне значення для його професійного становлення. Викладач – носій професійно важливих знань, вмінь, навичок, його позиція відзначається якостями старшого, компетентного, авторитетного. Комунікативна ситуація у системі викладач-студент виникає у зв'язку з тим, що студент об'єктивно потребує інструктування, а суб'єктивно відчуває потребу в отриманні інформації, поради, допомоги або розуміння з боку викладача. Така взаємодія переважає

---

⁷ Психологические исследования общения / Отв. ред. Б.Ф.Ломов и др. М.: Наука, 1985. 344 с.

під час індивідуальних консультацій, пов'язаних з організацією самостійної роботи студентів. В інших навчальних ситуаціях відбувається одночасна взаємодія студентів як з викладачем, так і між собою.

Взаємодія-співпраця студентів побудована на засадах партнерства і рівності. Вона відповідає віковим потребам студентів, що виявляються у їх прагненні до спілкування, обопільного пізнання, розуміння і допомоги. Спілкування з однолітками приносить студенту відчуття повноти життя і задоволеності, що, у свою чергу, сприяє його саморозкриттю і самореалізації у процесі вільного виявлення ініціативи, самостійності, креативності. Відтак, взаємодія-співпраця студентів помітно посилює особистісну значущість їхнього навчання у ЗВО, оскільки є важливою і унікальною сферою їх життя, що пов'язана із невимушеністю й насиченістю спілкування, виникненням у ньому яскравих емоційних та ігрових моментів.

У процесі взаємодії-співпраці студентів виникають особливо сприятливі умови для розвитку важливих складових їхньої навчально-пізнавальної діяльності (здатності бачити і співвідносити різні ракурси проблеми; вмінь вирізняти і цінувати погляди іншого, узгоджуючи їх з власними; відпрацювання складних логічних операцій доведення і спростування, умінь аргументувати і відстоювати свою позицію). Має місце особливий різновид інтелектуальної взаємодії студентів, що передбачає пропонування варіантів рішення, формулювання їх для інших; зацікавленість думками співучасників та оцінювання наданих ними пропозицій; удосконалення своїх пропозицій у відповідь на ділові зауваження партнерів тощо.

Взаємодія-співпраця між студентами – засіб формування їхньої **етичної свідомості** (норм партнерської і товариської поведінки, гуманного ставлення до інших, навичок співпраці тощо). Взаємини рівності, партнерства, природні в групах однолітків, визначають і відповідну систему моральних норм, відмінних від тих, що регулюють спілкування зі старшими.

Таким чином, безпосереднє спілкування і взаємодія студентів

виступають провідною умовою розвитку їх психіки та особистості як майбутніх фахівців. Тому використання інтерактивних методів навчання у вищій школі є психологічно обґрунтованим та педагогічно доцільним.

Отже, взаємодія-співпраця студентів становить необхідну умову їх особистісного та психічного розвитку. Організатором взаємодії-співпраці у різноманітних навчальних ситуаціях виступає педагог за активної участі студентів.

Доведений у психології позитивний і незамінний вплив взаємодії-співпраці на розвиток психіки та особистості студентів слугує важливим аргументом на користь застосування інтерактивних методів навчання у практиці підготовки майбутніх фахівців.

Особливості організації взаємодії-співпраці студентів залежно від педагогічної мети

Широкий спектр розвивальних ефектів навчальної взаємодії-співпраці студентів між собою та з викладачем дозволяє гнучко застосовувати інтерактивні методи для досягнення різноманітних дидактичних і розвивальних цілей.

Включення студентів у взаємодію-співпрацю сприяє формуванню їх взаємини, водночас певний тип взаємин, що склався, зумовлює дидактичні та розвивальні можливості інтерактивних методів. З цією метою викладачу важливо наперед чітко змодельовати педагогічні ефекти їх застосування залежно від стану сформованості взаємин між студентами. Наприклад, педагог в якості провідного ефекту застосування інтерактивних методів розглядає вдосконалення навчально-професійної діяльності студентів. У цьому разі умовою отримання заданого ефекту виступають емоційно-позитивні, безконфліктні взаємини між учасниками взаємодії-співпраці. Достатній початковий рівень взаємин дозволяє одразу ж досягти високого рівня взаємодії-співпраці. Вдосконалення взаємин при цьому виступає своєрідним побічним наслідком застосування інтерактивних методів.

У випадку, коли формування у студентів навичок співпраці, взаємодії, спілкування виходить на перший план, доцільно об'єднувати саме конфліктних, некоммунікабельних, несміливих учасників, моделюючи в групі різні варіанти складних взаємовідносин. Тепер акценти педагога зміщуються на таку організацію взаємодії-співпраці, що вимагає посилення згуртованості, взаєморозуміння, врахування інтересів один одного, тобто співпраця самою своєю структурою спроможна заблокувати реалізацію небажаних взаємин, або дати імпульс до їх подолання. З цього приводу варто згадати відомі експерименти американського психолога Музафера Шерифа з колегами (1948-1961 рр.), які показали, що певним чином організована співпраця дозволяє долати конфліктні, ворожі стосунки між підлітками. У літньому таборі була створена експериментальна проблемна ситуація, вирішення якої було можливим лише за умови співпраці двох ворогуючих груп підлітків. Зокрема, виникла несправність, через яку припинилось водопостачання у таборі. Це було настільки складною і болючою проблемою для всіх, що ворогуючі сторони об'єднались для пошуку причини несправності, обговорення різних ідей її усунення та для самого ремонту. У результаті був досягнутий подвійний успіх – водопостачання відновилося, а ворогуючі сторони порозумілись.

Орієнтація на повноцінну та активну взаємодію, специфіку співпраці й спілкування між студентами і викладачами, особливості організації взаємодії-співпраці у зв'язку з прогнозованим педагогічним ефектом – необхідні психологічні передумови ефективного використання інтерактивних методів у процесі професійної підготовки фахівця.

Психолого-методичні умови ефективного застосування методів інтерактивного навчання психології

Успішність застосування інтерактивних методів у викладанні психології залежить від урахування низки психолого-методичних умов, а саме: забезпечення взаємодії-співпраці студентів та адекватного

педагогічного управління нею; підбору кількісного і якісного складу студентів – учасників взаємодії-співпраці; розроблення завдань для спільного виконання. Розглянемо ці умови більш докладно.

Забезпечення взаємодії-співпраці студентів

Ставлення студентів до навчання залежить від можливостей для задоволення їхніх комунікативних потреб. Адже поряд з навчально-професійними мотивами навчання у закладі вищої освіти, студентів приваблює також можливість спілкування з однолітками. Використання лише фронтальних чи індивідуальних форм освітнього процесу призводить до зниження його ефективності, оскільки обмежує спілкування молодих людей, що у свою чергу знижує їх активність, зацікавленість, гальмує формування у них позитивного ставлення до занять. Організація взаємодії-співпраці студентів під час застосування інтерактивних методів навчання дозволяє викладачу подолати вищезгадані труднощі та водночас забезпечує хороший розвивальний ефект.

Застосування інтерактивних методів навчання передбачає організацію взаємодії-співпраці студентів, що потребує творчої підготовчої роботи викладача. Основними складовими цієї підготовки є:

1. розроблення інтерактивних завдань, призначених для групового виконання;
2. конструювання педагогічно доцільного складу мікрогруп студентів;
3. проєктування ролі викладача під час виконання студентами спільної роботи.

Педагогічне управління взаємодією-співпрацею студентів

В організації інтерактивних занять педагогу, як і в індивідуальних формах освітнього процесу, належить провідна роль. Проте психологічний характер його керівництва дещо інший, ніж за традиційних занять. Застосування інтерактивних методів в освітньому процесі передбачає, що дії з боку викладача не повинні руйнувати взаємодію-співпрацю між студентами, переживань ними того, що вони разом виконують завдання.

Тому викладач повинен знайти спосіб спонукати студентів до спільної роботи, забезпечити відповідне завдання, виконання якого вимагало б злагоджених зусиль усіх співучасників.

При спілкуванні студента одночасно і з викладачем, і з однолітками, природно, що основна увага надається старшому. В умовах взаємодії-співпраці при щонайменшому зверненні викладача до групи, або – навпаки – від групи до викладача, зв'язки між самими студентами відступають на другий план, втрачають своє значення, витісняються контактами з педагогом. Тому в процесі взаємодії-співпраці студентів педагог лише як виняток може вдаватися до прямих зауважень, вказівок, допомоги на адресу студентської групи або окремих її членів. Така позиція педагога стане можливою, якщо продумано і враховано наступні дві умови, а саме: склад учасників і характер завдань для спільного виконання.

Підбір кількісного та якісного складу учасників взаємодії-співпраці

Кількість учасників взаємодії-співпраці у групі залежить як від готовності студентів до спільної роботи, так і від складності інтерактивного завдання. У групі з двома-трьома учасниками студентам легше узгоджувати свої погляди і приймати спільні рішення. Коли студенти достатньо оволодіють навичками взаємодії-співпраці, групу можна збільшувати до п'яти-семи учасників.

У визначенні якісного складу групи педагог ураховує здатність кожного студента працювати у команді, його навчальні досягнення, рівень організованості, відповідальності, прагнення до лідерства тощо. При цьому слід уникати фіксованості позиції студента в групі, коли він щоразу виступає в однаковій ролі (лідера, виконавця, ерудита, генератора ідей тощо). Готових рецептів у визначенні складу групи, зрозуміло, немає. Орієнтиром при цьому слугує поставлена педагогічна мета — формування, розвитку чи корекції яких психічних утворень студентів прагне досягти викладач (інтересу до навчання, розвитку мислення, уяви, пам'яті, пізнавальної активності,

моральних якостей, навичок співпраці, здібностей до подолання конфліктних ситуацій тощо).

Характеристика інтерактивних завдань

Застосування інтерактивних методів навчання передбачає розробку навчальних завдань, виконання яких має відбуватись шляхом взаємодії-співпраці студентів. Такі завдання ми називаємо інтерактивними. Значно підвищують активність взаємодії-співпраці студентів завдання проблемного характеру. Спільність у проблемній ситуації визначається, в першу чергу, характером аналізу ситуації, акцентами, які кожен студент розставляє для себе в ній. Подібні завдання носять творчий характер, надають простір для висловлення широкого спектру думок, для вільного вибору цілей, обговорень та дискусій. Водночас, подібні ситуації висувають значні вимоги до учасників, що зумовлено необхідністю вироблення спільного погляду, пошуком взаєморозуміння для прийняття єдиного рішення. Натомість, при виконанні завдання за готовими зразками (алгоритмами, схемами) не виникає обговорень чи дискусій. Як правило, його швидше за всіх виконає найсильніший зі студентів, а інші скористаються його результатом.

Інтерактивні завдання можуть бути синтетичного типу (вимагають побудови цілого з частин, якими володіють окремі учасники), або аналітичного (передбачають диференціацію цілого за визначеними номінаціями). Наприклад, завдання першого типу "Відтворення віршованого тексту" детально розглянуте у розробці практичного заняття на тему «Психологічні особливості спільної форми діяльності». Інший приклад — заповнення літературних кросвордів. Питання до кросворду розподіляються на три окремих бланки, які отримує кожен учасник. За порядком питань учасники пропонують відповіді. Вони можуть виправляти помилки один одного, обговорювати складні питання.

Прикладом завдання аналітичного типу може слугувати ситуація, коли студентам пропонується розподілити картки з ознаками поведінки дитини за фазами психічного розвитку згідно періодизації Е.Еріксона (грудна;

повзункова; дошкільна; передпубертатна; юності).

Розроблення навчальних завдань для взаємодії-співпраці студентів

При створенні інтерактивних завдань необхідно передбачити можливість для розподілу дій між студентами. Як правило, ці завдання є більш об'ємним, ніж для індивідуальної роботи (наприклад, створення серії міні-повідомлень, об'єднаних певною темою).

У розробці інтерактивного завдання викладач може скористатись наступною схемою.

Схема розробки навчального завдання для взаємодії-співпраці студентів:

1. Визначення кількісного та якісного складу співвиконавців у групах (3-5 учасників).
2. Зміст завдання представити в предметному матеріалі.
3. Визначити окремі ділянки роботи шляхом розподілу предметного матеріалу на частини за кількістю членів групи.
4. Позначити окремі частини предметного матеріалу для кожного з учасників, щоб запобігти випадковому його змінюванню.
5. Встановити матеріал, спільний для користування в групі.
6. Розробити інструкцію до завдання за такими вимогами:
  - визначити, що робить кожен член групи із своїм предметним матеріалом;
  - пояснити, як користуватись спільним матеріалом;
  - вказати яким повинен бути кінцевий результат;
  - зауважити як себе поводити (дозволяється обговорення, звертання з приводу виконання завдання; забороняється обговорення сторонніх тем, звертання до вчителя за додатковими інструкціями, роз'ясненнями)⁸.

Таким чином, забезпечення психолого-методичних умов застосування інтерактивних методів навчання студентів визначає своєрідну методичну

---

⁸ Терещенко В.А. Формування психологічної готовності майбутніх учителів до інтерактивної взаємодії з учнями. Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2009. С. 145.

схему, практична реалізація якої вимагає від викладача окрім знань, творчого і вдумливого підходу, орієнтації на конкретні освітні цілі.

Висновки до першого розділу

- Психологічною сутністю методів інтерактивного навчання виступає взаємодія-співпраця між студентами, яку має організувати викладач.
- Взаємодія-співпраця студентів слугує важливим чинником розвитку особистості, забезпечуючи формування системи взаємин на основі партнерства, гуманності, моральних норм, розвиток самостійності й творчості, важливих інтелектуальних умінь майбутнього фахівця (діалогічності й стереоскопічності мислення, вмінь аргументувати, заперечувати, доводити, пояснювати тощо).
- Організація взаємодії-співпраці на заняттях з психології передбачає творчу підготовку викладача, що включає розроблення інтерактивних завдань, компонування складу мікрогруп студентів; проектування управління взаємодією-співпрацею студентів.
- Методам інтерактивного навчання властива значна варіативність і придатність до різноманітних модифікацій. Творча позиція викладача визначає повноту реалізації розвивального потенціалу взаємодії-співпраці студентів.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ РОЗРОБКИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ З ПСИХОЛОГІЇ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ МЕТОДІВ ІНТЕРАКТИВНОГО НАВЧАННЯ

Тема 1. Основні методи психологічних досліджень

Мета: формування у студентів навичок визначення суттєвих ознак спостереження та експерименту (лабораторного чи природного) як науково-психологічних методів; розвиток умінь аргументувати свої висновки, доводити свою думку.

Матеріал. Тексти з описами методів спостереження та експерименту (4 варіанти).

Варіант 1

Зі школярами ... часто проводять у вигляді навчальних занять. Три окремих групи школярів одного віку і приблизно рівних здібностей вчили на пам'ять однаковий вірш шляхом його повторення. Різниця була в одному: дітей першої групи попередили, що їх запитають завтра, другої – через тиждень, третьої – через місяць. А запитали всіх водночас – через три тижні. Результати? Звичайно, вигідніше вчити “на місяць” – пам'ятається довше. (Див.: Коломинский Я.Л. Психология: Человек. М., 1986. С. 126)

Варіант 2

Нарешті, – розповідав Цвейг, – майстер підвів мене до постаменту, на якому стояло накрите рушником його останнє творіння – жіночий портрет. Грубими, в зморшках, селянськими руками він зірвав полотно і відступився. “Вражаюче!” – мимоволі вирвалось у мене, і я одразу ж засоромився своєї банальності. Але він розглядав своє творіння з безпристрасним спокоєм, у якому неможливо було знайти жодного марнославства, тільки пробурмотів задоволено: “Ви так вважаєте?”. Постояв у нерішучості: “От тільки тут, біля плеча... Хвилинку!”. Він скинув куртку, надягнув білий халат, узяв шпатель і впевненим рухом пригладив біля плеча м'яку шкіру жінки, яка дихала, немов

жива. Знову відступився. “І тут ще”, – бурмотів він. Знову невловиме покращення. (Див.: Коломинский Я.Л. Психология: Человек. М., 1986. С. 131)

Варіант 3

Спочатку досліджуваному, який уміє читати німецькою чи французькою, пропонують прочитати написані від руки латинським шрифтом беззмістовні слова, які з певною частотою повторюються на спеціальному екрані: Gidel, hilud, dulsa, daluf тощо. Після того, як досліджуваний прочитає двадцять таких псевдослів, йому в тому ж темпі пропонують добре знайомі слова, які теж написані від руки. Ці слова складаються із таких букв, які за конфігурацією не відрізняються від латинських: “почва”, “потоп”, “парча”, “ветер”, “сироп” тощо. І тут виявляється, що декілька українських слів досліджувані читають на іншомовний манер: “почва” вимовляється як “норба”, “парча” – як “напра”, “сироп” – як “купон”. (Див.: Коломинский Я.Л. Психология: Человек. М., 1986. С. 87)

Варіант 4

Балійську культуру ми вибрали свідомо після довгих попередніх роздумів, вважаючи, що саме тут повинен підтвердитися один з теоретично можливих різновидів детермінації рис характеру культурою.

Поступово ми розробили форми реєстрації того, що відбувається. Я стежила за перебігом основних подій, а Грегорі робив фільми й слайди. Наш молодий секретар Мада Калер вів по-балійськи протокол, який був нам словником і слугував засобом перевірки. Невдовзі ми зрозуміли, що тільки записи з точним позначенням часу того, що відбувається, можуть скоординувати роботу трьох дослідників між собою і дозволять пізніше порівняти фотографії будь-якої сцени з її описом. (Див.: Мид М. Культура и мир детства. М., 1988. С.73-78)

Хід роботи

Інструкція. Студенти розподіляються на групи з чотирьох учасників,

кожен з яких отримує картку з одним з надписів: експеримент лабораторний, експеримент природний, спостереження, побутове спостереження. Студенти підбирають із запропонованих варіантів той опис, що відповідає надписові на картці. Опрацювати подані тексти та письмово виконати наступні завдання.

1. Встановити метод, описаний текстом і вставити пропущені слова.

2. Назвати слова тексту, які фіксують ознаки даного методу.

3. Чи відповідають визначені ознаки вимогам до наукового методу?

Висновок. Охарактеризувати складності, які зустрічались при визначенні методів психології. На що необхідно звертати увагу, щоб правильно визначити методи психології?

Підсумок. Обговорення висновків, зроблених студентами.

Тема 2. Особливості форм поведінки тварин та людини у філогенезі

Мета: закріпити знання про ускладнення форм поведінки у філогенезі психіки; розвивати розумові дії класифікації, навички командної роботи, вміння взаємоконтролю і взаємоперевірки.

Матеріал. Картки, на кожній з яких подається одна з ознак певної форми поведінки – інстинкту, навички, інтелектуальної поведінки тварин, інтелекту людини.

Орієнтовний перелік ознак форм поведінки, розміщених на картках:

1. орієнтування відбувається у ході виконання;	18. етап орієнтування відсутній;
2. рухи будуються за попередньою схемою;	19. створюють основу для дресирування;
3. вроджена;	20. програмується наперед;
4. процес орієнтування визначається наочними враженнями;	21. відповідає умовам і образу життя конкретного організму;
5. передається за спадковістю;	22. при зміні умов втрачає доцільність, але не зникає;
6. характерні для вищих тварин;	23. відповідає перцептивній стадії розвитку психіки;
7. індивідуально набута поведінка;	24. проявляється у нестандартних ситуаціях;
8. відповідає постійним умовам існування виду;	25. особливо розвинені у комах;
9. виникає як результат суспільно-	

- історичного розвитку;
10. за спадковістю не передаються;
11. процес орієнтування викликаний суто біологічними потребами;
12. виробляються протягом життя організму;
13. не обов'язково визначається наочними враженнями;
14. екстраполяційний рефлекс;
15. однакова для всіх представників виду;
16. не обов'язково пов'язана з біологічними потребами, а спрямовується потребами у спілкуванні та пізнанні;
17. відповідає сенсорній стадії розвитку психіки;
26. досвід передається в процесі навчання;
27. проявляється у стандартних ситуаціях;
28. процес орієнтування передую практичним спробам і спеціально спрямований на вироблення схеми дій;
29. передбачає виготовлення, зберігання, передачу знарядь;
30. характерні для хижаків;
31. викликаються елементарними стимулами;
32. передбачає зростання складності сприймання та міцності пам'яті;
33. виробляються протягом багатьох поколінь.

Хід роботи

Інструкція. Студенти розподіляються на групи з чотирьох учасників, кожен з яких збирає в себе картки з характеристиками однієї з форм поведінки (інстинкту, навички, інтелекту тварин та інтелекту людини).

Висновок. Розкрити зв'язок вдосконалення форм поведінки, ускладнення будови нервової системи та філогенезу психіки тварин; зазначити особливості філогенетичного розвитку психіки людини.

Підсумок. Перевірку виконання доцільно здійснити колективно з уточненням окремих ознак форм поведінки і підбором конкретних прикладів.

Тема 3. Психологічні особливості спільної форми діяльності

Мета: формування навичок аналізу та самоаналізу форм виконання діяльності; складання порівняльної характеристики індивідуальної і спільної форм діяльності; закріплення знань теоретичних питань спільної діяльності; формування навичок міжособистісної взаємодії, інтересу до художньої літератури.

Матеріал. Картки і схеми для групової роботи «Відновлення

віршованого тексту».

Картка 1

I. 1. впали, 2. Білі 3. Довго-довго 4. снігами, 5. зникають, 6. Білі 7. розгойдали, 8. лугами,	II. 1. Тихі 2. Розцвіли, 3. гуси 4. лунають їх 5. В синім 6. гуси 7. В синім 8. Довго-довго їх	III. 1. як купави 2. летять 3. крики. 4. небі 5. очі 6. на 7. небі 8. води	IV. 1. озеро 2. біліють 3. великі, 4. хмарками 5. кругом 6. над 7. шукають.
--	--	--	--

Картка 2

I. 1. Блищать 2. Рясна 3. цвіт 4. пелюстки 5. йому 6. Розцвівся 7. Рясніють 8. в траві, 9. І срібні	II. 1. квітоньки: 2. пишно 3. привіт. 4. черемха 5. з ними ж 6. в своїм 7. на сонці 8. В зеленій	III. 1. і бузок, 2. убранні 3. Жовтогарячі, 4. у юрбі 5. золотім 6. Барвінок 7. мій 8. свіжій	IV. 1. І яблуневий 2. стелється 3. молодім 4. садок. 5. І шлють 6. Конвалій 7. мураві 8. голубі
--	--	---	---

Картка 3

I. 1. хоч 2. Мови — 3. Друже 4. любов? 5. Порожніш 6. квітів — 7. на	II. 1. навіть 2. ти 3. розмаїтті 4. До 5. було б 6. дивина. 7. на світі	III. 1. Скільки є 2. Зникла 3. Стільки є 4. барвистім 5. помітив 6. людську 7. мов.	IV. 1. дивна 2. світі 3. У 4. одна. 5. милий, 6. краси 7. на світі —
---	--	--	---

Картка 4

I. 1. в тебе 2. Мріє, 3. безсонних очей! 4. тужила, 5. весною, 6. стільки 7. О, 8. дарма! 9. орлом 10. Хочу дихать	II. 1. остатню 2. безсонних 3. А як прийдеться 4. вогнем, 5. Мріє, 6. надо 7. не згасни 8. хочу 9. не зрадь! 10. Стільки	III. 1. колись 2. безрадісних 3. хочу жити 4. крила свої, 5. надію 6. ночей... 7. ти, 8. мною, — 9. їх мати 10. Я так	IV. 1. днів, 2. Дай мені 3. А тепер я 4. згинуть за тебе — 5. світло 6. довго до тебе 7. ти лігала 8. сама, 9. вложила. 10. твоєю
--	--	---	---

Картка 5

I. 1. золоті 2. в Україні 3. І 4. люди 5. ромашкою: 6. Дрімас 7. зуби 8. зіркою	II. 1. ниць 2. щоку. 3. Ромашка 4. й 5. свої 6. всесвіт 7. жовті 8. Прости!	III. 1. на травині, 2. оси 3. падуть 4. хвости. 5. коси 6. Стоїть 7. в білому 8. І	IV. 1. гострять 2. по пояс 3. вінку. 4. Підперши 5. і 6. Перед 7. і
---	---	--	--

<p>Схема № 1</p> <p>I-2 II-3 III-2 IV- 6 I-8 II-5 III-7 IV-2 I-4 II-7 III-4 IV-4 I-5 II-8 III-5 IV-7 I-6 II-3 III-6 IV-1 I-1 II-1 III-8 IV-5 I-7 II-2 III-1 IV-3 I-3 II-4 III-3</p>	<p>Схема № 4</p> <p>I-2 II-9 III-10 IV-6 I-4 II-10 III-2 IV-1 I-6 II-2 III-6 IV-3 I-1 II-1 III-5 IV-9 I-7 II-7 III-7 IV-5 I-3 II-5 III-1 IV-7 I-9 II-6 III-8 IV-2 III-4 II-8 III-9 IV-8 I-10 II-4 III-3 IV-10 I-5 II-3 IV-4 I-8</p>
<p>Схема № 2</p> <p>I-6 II-2 III-7 IV-4 I-2 II-4 III-1 IV-1 I-3 II-6 III-2 IV-3 I-1 II-7 III-5 IV-5 I-5 II-3 III-6 IV-2 I-8 II-8 III-8 IV-7 I-7 II-1 III-3 IV-8 I-9 II-5 III-4 IV-6 I-4</p>	<p>Схема № 5</p> <p>I-6 II-6 III-1 IV-4 I-8 II-2 III-6 IV-2 I-2 II- 3 III-7 IV-3 I-3 II-1 III-3 IV- 5 I-4 II-4 III-5 IV-6 I-5 II-8 III-8 IV- 1 I-7 II-7 III-2 IV- 7 I-1 II-5 III-4</p>
<p>Схема № 3</p> <p>I-3 IV-6 II-2 III-5 II-4 IV-7 III-6 I-4 III-1 II-7 I-6 III-3 I-7 IV-2 III-7 IV-3 III-4 II-3 I-2 IV-1 II-6 I-5 II-5 IV-7 III-2 II-1 I-1 IV-4</p>	

Хід роботи

Інструкція. Студенти поділяються на групи з 4-5 учасників. Кожна група отримує набір з п'яти пронумерованих карток, які розподіляються між учасниками. Чотири картки – зі списками слів, п'ята – зі схемою, за якою зі слів утворюються віршовані тексти. На схемі цифрами позначаються номери учасників, які називають слово зі свого списку. Римські цифри на схемі вказують номер слова у списку відповідного учасника. Наприклад, III-5 означає, що третій учасник повинен назвати слово під номером 5 зі списку на своїй картці. П'ятий учасник записує слова, які у послідовності, визначеній схемою, називають його партнери. Таким чином, правильне розшифрування схеми призводить до реконструкції віршованого тексту.

Висновок. При його написанні необхідно розкрити такі питання:

1. Що можна сказати про ціль і мотивацію вашої групової роботи?
2. Хто виконує дії? Порівняйте поняття дії та взаємодії.
3. З якого приводу ви звертались один до одного в процесі виконання?
4. Які ознаки спільної діяльності проявились у вашій роботі?

5. Як впливають групові форми роботи учнів на уроці на їх психічний розвиток?

Підсумок. Обговорення висновків роботи.

Тема 4. Роль механізму стереотипізації у соціальній перцепції

Мета: зафіксувати явище стереотипізації у процесі сприймання іншої людини; встановити вплив стереотипізації на формування образу партнера у спілкуванні; виробляти здатність долати негативні ефекти стереотипізації.

Матеріал. Портрет юнака, бланки інструкцій (два варіанти), список чотирнадцяти властивостей особистості: задумливий, розумний, жалісливий, замкнений, комунікабельний, наполегливий, несміливий, витриманий, привабливий, проникливий, відвертий, чутливий, доброзичливий, рішучий.

Хід виконання

Група студентів поділяється на дві однакові за кількістю підгрупи, яким видаються різні інструкції:

Інструкція А. “Це портрет юнака, який внаслідок автокатастрофи отримав нерухомість і став інвалідом. Випишіть із запропонованого переліку характеристик сім, які, на Вашу думку, властиві цій людині”.

Інструкція Б. “Це портрет легкоатлета, який досяг значних спортивних успіхів і став майстром спорту. Випишіть із запропонованого переліку характеристик сім, які, на Вашу думку, властиві цій людині”.

Робота виконується індивідуально.

Обробка результатів:

1) складання таблиці на основі групових результатів

Перелік характеристик	Кількість студентів, які обрали певну характеристику в підгрупах	
	А	Б
задумливий розумний жалісливий і т.д.		

2) за даними таблиці складається два групових портрети: відповідний інструкції А (тобто для юнака-інваліда) і відповідний інструкції Б (тобто для юнака-спортсмена). У груповий портрет включаються характеристики, які частіше обирали студенти цієї підгрупи.

Приблизні групові портрети такі:

<i>юнак-інвалід</i>	<i>юнак-спортсмен</i>
1. Задумливий	1. Комунікабельний
2. Розумний	2. Наполегливий
3. Жалісливий	3. Витриманий
4. Замкнений	4. Привабливий
5. Несміливий	5. Відвертий
6. Проникливий	6. Доброзичливий
7. Чутливий	7. Рішучий

Можна використати спосіб ранжування повного списку властивостей у підгрупах студентів і знаходження кореляції між ними за формулою: $r = 1 - 0.002d^2$, в якій r – коефіцієнт кореляції, d – різниця між рангом кожної властивості.

Хоча окремі розбіжності в характеристиках зустрічаються часто, але зберігається їх загальна орієнтація:

інвалід – пригнічений, невпевнений, кволий;

спортсмен – активний, сміливий, упевнений у собі.

Перед написанням висновку зачитуються і порівнюються інструкції.

Висновок. При його написанні висвітлюються такі питання:

1. Чому групові характеристики однакового портрету різні?
2. Від чого залежить оцінка людиною незнайомої особи?
3. Як проявляється стереотипізація при сприйманні вчителем учнів?
4. Назвіть позитивні й негативні наслідки стереотипізації, як уникати останніх?

Підсумок. Обговорення висновків студентів.

Тема 5. Залежність сприймання форми від активності дотику

(За: *Практикум по общей и экспериментальной психологии.* / Под общ. ред.

А.А.Крылова. Л., 1987. С. 60-64.)

Мета: розкрити зв'язок активності сприймання та якості його образу; простежити і зафіксувати процес формування дотикового образу при пасивному і активному сприйманні; виявити особливості рухів в процесі мануального дотику; формувати здатність узгоджувати свої дії, узагальнювати результати співпраці.

Матеріал. Набори плоских геометричних фігур із цупкого картону, окремо для досліду 1-го і для 2-го (по 3 фігури для кожного студента).

Хід роботи

Інструкція. Проводиться в парах. Виключається зорове сприймання у досліджуваного (пов'язка на очі). Тривалість дотикового обстеження не обмежена.

І дослід. У парі: один – експериментатор, другий – досліджуваний. Експериментатор повільно проводить контуром фігури по нерухомому вказівному пальцеві правої руки досліджуваного, який потім замальовує фігуру. Так само проводиться робота з 2-ю і 3-ю фігурами.

ІІ дослід. Обмін ролями „експериментатор – досліджуваний”. Використовують фігури для досліду N2. Досліджуваний обстежує фігуру всією правою рукою (не класти фігуру на стіл), а потім робить малюнок. Так само проводиться робота з 2-ю і 3-ю фігурами.

Обробка результатів:

1. Заповнити таблицю

№ фігури	І дослід			ІІ дослід		
	малюнок досліджуваного	дійсна форма	оцінка	малюнок досліджуваного	дійсна форма	оцінка
1						
2						

3						
Середня оцінка за всі малюнки				Середня оцінка за всі малюнки		

2. Зробити оцінку кожного малюнка досліджуваного в балах:

- 5 – малюнок точно відповідає оригіналу;
- 4 – у малюнку спотворені довжини сторін;
- 3 – у малюнку спотворені довжини сторін та кути;
- 2 – спотворено довжини, кути, пропущено один чи кілька елементів;
- 1 – подібність відсутня.

3. Знайти середню оцінку малюнків досліджуваного в дослідах №1 і №2.

Висновок. У висновку висвітлити такі питання:

1. Коли оцінка точності сприймання форми на дотик вища?
2. Чим забезпечується точність сприймання форми на дотик?
3. Яка роль активності суб'єкта у формуванні образу сприймання?

Підсумок. Студенти представляють та обговорюють висновки роботи.

Тема 6. Вплив попереднього досвіду на спосіб розв'язування задач

(методика А.С.Лачинса, за: Практикум по общей и экспериментальной психологии / Под ред. А.И.Крылова. Л., 1987. С. 135-138).

Мета: виявити залежність мислительних процесів від попереднього досвіду особистості, формувати самооцінку розумової діяльності, способи подолання стереотипності і шаблонності мислення; формувати здатність поєднувати індивідуальну і групову форми роботи.

Матеріал. Бланки по десять задач, однакових за змістом, але розташованих у різній послідовності. У першому варіанті – спочатку розташовані складні задачі, а потім прості. У другому – навпаки.

Приклади бланків:

I варіант

№1. Дано три посудини, місткістю 37, 21 і 3 л. Як відміряти рівно 10 л?

- N2. Дано три посудини: 37, 24 і 2 л. Як відміряти рівно 9 л?
- N3. Дано три посудини; 39, 22 і 2 л. Як відміряти рівно 13 л?
- N4. Дано три посудини: 29, 14 і 2 л. Як відміряти рівно 11 л?
- N5. Дано три посудини: 38, 25 і 2 л. Як відміряти рівно 9 л?
- N6. Дано три посудини: 28, 14 і 2 л. Як відміряти рівно 10 л?
- N7. Дано три посудини: 27, 12 і 3 л. Як відміряти рівно 9 л?
- N8. Дано три посудини: 30, 12 і 3 л. Як відміряти рівно 15 л?
- N9. Дано три посудини: 28, 7 і 5 л. Як відміряти рівно 12 л?
- N10. Дано три посудини: 26, 10 і 3 л. Як відміряти рівно 10 л?

II варіант

- N1. Дано три посудини, місткістю 26, 10 і 3 л. Як відміряти рівно 10 л?
- N2. Дано три посудини: 28, 7 і 5 л. Як відміряти рівно 12 л ?
- N3. Дано три посудини: 30, 12 і 3 л. Як відміряти рівно 15 л?
- N4- Дано три посудини: 27, 12 і 3 л. Як відміряти рівно 9 л?
- N5. Дано три посудини: 28, 14 і 2 л. Як відміряти рівно 10 л?
- N6. Дано три посудини: 38, 25 і 2 л. Як відміряти рівно 9 л?
- N7. Дано три посудини: 29, 14 і 2 л – як відміряти рівно 11 л?
- N8. Дано три посудини: 39, 22 і 2 л – як відміряти рівно 13 л?
- N9. Дано три посудини: 37, 24 і 2 л – як відміряти рівно 9 л?
- N10. Дано три посудини; 37, 21 і 3 л – як відміряти рівно 10 л?

Хід роботи

Студенти розподіляються порівну на 2 групи. Розв'язання строго індивідуальне і у послідовності, що передбачена у бланках до завдання.

Інструкція (однакова для обох варіантів): На Вашому бланку подано десять задач. Вам необхідно виконати елементарні арифметичні операції. Запишіть послідовність арифметичних дій, використаних при розв'язанні кожної задачі у вигляді числового виразу. Розв'яжуйте задачі послідовно від першої до десятої.

Обробка результатів:

1. Після розв'язання задач кожен студент підраховує кількість раціональних і нераціональних способів розв'язання задач, поданих на бланку. Спосіб розв'язання вважається раціональним за умови використання мінімально необхідної кількості арифметичних дій.

2. Викладач з'ясовує кількість раціональних і нераціональних способів розв'язання та заносить групові результати у Таблицю на дошці:

Варіанти	Кількість способів розв'язання	
	раціональних	нераціональних
I варіант		
II варіант		

Висновок. У ньому слід розкрити такі питання:

1. Порівняйте і поясніть числові результати двох підгруп студентів.
2. Як виявляється пізнавальна ригідність у процесі розв'язання задач?
3. Дайте коротку характеристику ригідності мислення, як її попереджувати у навчальному процесі?

Підсумок. Обговорення висновків, зроблених студентами.

Тема 7. Психологічна характеристика видів мовлення

Мета: систематизувати і поглибити знання про види мовлення, вчити виділяти критерії психологічних явищ, формувати навички спільної навчально-пізнавальної діяльності, вміння взаємного оцінювання та контролю.

Матеріал. Перелік характеристик видів мовлення, кожна з яких подається на окремій картці.

Орієнтовний перелік характеристик видів мовлення, розміщених на картках:

1. незначне використання інформації із ситуації мовлення;	14. мало організоване;
2. мимовільність;	15. фіксується на міограмі;
3. максимальне використання	16. реактивність;
	17. відбувається без співбесідника або

мовних засобів;	слухача;
4. предикативність;	18. беззвучність;
5. ситуативність;	19. найбільш довільне;
6. вимагає ораторських вмінь;	20. передбачає слухацьку аудиторію;
7. контекстуальність;	21. широке використання немовних засобів спілкування;
8. досить організоване;	22. виконує функцію мислення та підготовки до спілкування;
9. фрагментарність;	23. планується заздалегідь;
10. максимально організоване.	24. виступає результатом навчання;
11. мовець визначає зміст висловлень;	25. засвоюється в онтогенезі першим.
12. узагальненість;	
13. максимально розгорнуте;	

Хід роботи

Інструкція. Хід виконання такий же, як у практичній роботі “Характеристика форм поведінки тварин та людини у філогенезі”. Картки містять ознаки видів мовлення: монологічного, діалогічного, внутрішнього та писемного. Кожна підгрупа студентів повинна скласти характеристику одного з видів мовлення, розподіливши набір карток у чотири блоки.

Висновок. Студенти пишуть висновок після обговорення складених характеристик з розкриттям наступних питань:

1. Який вид мовлення є максимально згорненим? Чому? Які ознаки мовлення доводять це?
2. Який вид мовлення максимально розгорнений? Максимально (мінімально) організований? Які ознаки про це свідчать?
3. Дайте характеристику мовленнєвої поведінки вчителя? Що таке культура мовлення? Красномовство?

Підсумок. Обговорення висновків студентів.

Тема 8. Характеристика типів темпераменту учнів

Мета: навчити визначати тип темпераменту за даними спостережень, співвідносити властивості темпераменту з конкретними їх проявами у поведінці; формувати навички спільної навчально-пізнавальної діяльності, вміння взаємного оцінювання та контролю.

Матеріал. Характеристики учнів (4 варіанти) (за: *Збірник завдань з загальної психології / За ред. В.С.Мерліна. К., 1977. С.171.*)

I варіант. Віктор Г., IV клас. Повільний. Хода некваплива, перевальцем. Говорить повільно, але ґрунтовно, послідовно. На уроках сидить з досить байдужим обличчям, сам руки не підіймає, але на запитання вчителя, як правило, відповідає правильно. Коли вчитель запитує, чому він не підняв руки, відповідає коротко: “Та так...” Його важко розсмішити чи розсердити. Сам, як правило, не кривдить товаришів, до сварок інших ставиться байдуже. Незлобивий, але для товариша лінується що-небудь зробити. У розмову вступає рідко, більше мовчить. Розуміє матеріал нешвидко. Потрібно кілька разів повторити йому новий матеріал, але завдання виконує правильно й акуратно. Любить порядок. Прийшовши в клас з іншої школи, нелегко здружився з дітьми. За словами матері, часто згадує стару вчительку.

II варіант. Борис Р., IV клас. Дуже захоплюється. Часто бере роботу не під силу. До краю рухливий. У будь-яку хвилину ладен скочити з місця і мчати будь-куди. Руки не знаходять спокою. Швидко й часто крутить головою на всі боки. Дуже запальний. Засвоює матеріал швидко й правильно, але часто від поспіху дає плутані відповіді. Доводиться весь час говорити йому: “Не відповідай одразу, подумай спершу, не поспішай”. Різко переходить від сміху до гніву і навпаки. Любить спортивні ігри. Дуже ініціативний. Вчителя просто засипає запитаннями. Відгукується і на добре, й на погане (на погане тепер рідше, бо з ним ведеться педагогічна робота). Коли розсердиться, ще не вміє себе стримати, хоча й намагається. Дуже любить одержувати високі оцінки. Говорить: “Смарагдова десяточка”. Хоч сто разів може побігти куди завгодно, але по дорозі часто забуває доручення, бо від бажання швидше його виконати не дослуховує до кінця.

III варіант. Сашко Д., III клас. Дуже вразливий. Найменша неприємність виводить його з рівноваги, плаче з кожної дрібниці. Одного разу Сашко заплакав тільки тому, що відразу не знайшов у портфелі підручника. Дуже вразливий. Довго пам'ятає кривди й хворобливо переживає

їх. Мрійливий. Часто задумливо дивиться у вікно, замість того, щоб погратись з товаришами. Покірно виконує всі правила. Пасивний у дитячому колективі. Часто виявляє невпевненість у власних силах. Якщо в роботі трапляються утруднення, він легко опускає руки, губиться і не доводить справи до кінця. Та коли наполягти на виконанні завдання, здебільшого виконує його не гірше за інших.

IV варіант. Оленка Д., 3-й клас. Дівчинка дуже рухлива, на уроках ні хвилини не сидить спокійно, весь час змінює позу, крутить що-небудь у руках, тягне руку, розмовляє з сусідом. Легко зацікавлюється всім новим, та порівняно швидко й охолоняє. Переважний настрій – веселий і бадьорий. На запитання: “Як справи?” – як правило, відповідає з усмішкою: “Дуже добре”, – хоча іноді виявляється, що одержані нею оцінки не такі вже й добрі. Про десятки радісно оголошує всім удома. Низьких балів не приховує, але завжди бадьоро додає: “Це в мене так... випадково...” Часом засмучується, навіть плаче, але не надовго. Міміка жвава. Незважаючи на жвавість і непосидючість, її легко дисциплінувати. На цікавих уроках проявляє велику енергію і працьовитість. Легко сходиться з подругами, швидко звикає до нових вимог. Досить говірка.

Хід роботи

Інструкція. Студенти поділяються на підгрупи з чотирма учасниками. Кожен студент у підгрупі отримує один з варіантів, встановлює тип темпераменту, обговорюючи хід своєї роботи з іншими студентами і порівнюючи прояви темпераменту в різних учнів. У результаті спільної роботи група заповнює таблицю.

Таблиця

Властивість темпераменту	Як проявляється у поведінці учня			
	I варіант	II варіант	III варіант	IV варіант
1. Сензитивність				
2. Активність				
3. Реактивність				

4. Темп реакцій				
5.Пластичність-ригідність				
6. Інтравертованість-екстравертованість				
7. Емоційна збудливість				

Висновок. Узагальнити спосіб визначення типу темпераменту учнів. Описати труднощі, які зустрічаються при визначенні типу темпераменту учнів, та порекомендувати шляхи їх подолання.

Підсумок. Обговорення висновків, зроблених студентами.

Тема 9. Визначення рис характеру шляхом аналізу способів поведінки.

Мета: формувати вміння диференціювати риси характеру на основі аналізу способів поведінки, складати психологічно обгрунтовану характеристику особистості; розвивати здатність обговорювати хід своїх рішень, дискутувати з приводу спірних питань, знаходити порозуміння.

Матеріал. Картки з назвами шести рис характеру (відповідальність, чесність, доброзичливість, наполегливість, безкорисливість), а також відповідних їм способів поведінки.

Орієнтовний перелік способів поведінки, розміщених на картках

1. аргументувати свої вчинки	15.співчувати іншим
2. знаходити вихід з конфлікту, не ображаючи інших	16.бути щедрим
3. говорити правду	17.визнавати свою провину
4. мобілізувати себе на складну роботу	18.бути толерантним
5. бути відвертим	19.вникати у свою справу
6. відмовляти собі у розвагах	20.добиватись свого
7. робити справу заради благополуччя інших	21.переживати за справу
8. завжди оплачувати проїзд у транспорті	22.дотримуватись такту
9. долати труднощі крок за кроком	23.не розпочинати всі справи одночасно
10.отримувати задоволення, приносячи радість іншим	24.ретельно виконувати доручення
11.справедливо оцінювати себе та інших	25.працювати старанно, незалежно від матеріальної винагороди
	26.бути уважним до оточуючих
	27.не відволікатись з дріб'язкових приводів
	28.розуміти винагороду не тільки як

12.бути ввічливим	матеріальні блага
13.не брати чужого	29.сміливо дивитись правді в очі
14.заслуговувати на вдячність інших	30.дотримуватись взятих зобов'язань

Хід роботи

Інструкція. Завдання виконує група з п'яти учасників. Кожна картка містить певний спосіб поведінки, що відповідає одній з рис характеру (відповідальність, чесність, доброзичливість, наполегливість, безкорисливість). Картки слід об'єднати у блоки таким чином, щоб кожна риса характеру розкривалась у 6 відповідних їй способах поведінки. Група отримує 5 наборів карток (по 1 набору на кожного учасника).

Результати студенти вносять у таблицю.

Відповідальність	Чесність	Доброзичливість	Наполегливість	Безкорисливість

Висновок складається за планом:

1. Які компоненти включає структура риси характеру?
2. Який взаємозв'язок характеру і поведінки?
4. Які вимоги ставляться до психологічної характеристики особистості учня?

Підсумок. Обговорення висновків, зроблених студентами.

Тема 10. Професійно важливі здібності особистості

Мета: засвоєння вмінь виділяти професійно важливі здібності, співвідносити їх з особливостями професії; розрізняти загальні й спеціальні здібності; формувати культуру обговорення дискусійних питань, стереоскопічність мислення.

Матеріал. Набори карток (кількість наборів дорівнює загальній кількості студентів у групі, поділений на 5).

Перелік професійно важливих якостей особистості, використаних у завданні:

1. наполегливість	17. просторова уява
2. фізична сила	18. відтворення образів за словесним описом
3. добре запам'ятовування загальних схем розв'язання задач	19. витривалість
4. швидкість і точність реакцій та рухів	20. технічна спостережливість,
5. вміння швидко приймати рішення	21. емоційність
6. швидкість мисленневих процесів.	22. емоційна виразність рухів
7. емоційна стабільність	23. стійкий інтерес до справи
8. вміння передавати свої думки і почуття за допомогою слів	24. пластичність рухів
9. сенсомоторна координація	25. гнучкість мислення
10. цілеспрямованість	26. працелюбність
11. кмітливість	27. широкий розподіл і швидке переключення уваги
12. вміння налагоджувати контакти	28. рухова пам'ять
13. пам'ять на числа	29. проникливість
14. вміння розуміти інших людей	30. сміливість і рішучість
15. лаконічність міркувань	31. любов до дітей
16. витримка та самовладання	32. яскравість уяви
	33. багатство словникового запасу

Хід роботи

Інструкція. Завдання виконується у групах по п'ять учасників. На кожній окремій картці міститься по одній загальній або спеціальній – важливій для певної професії, якості особистості. Група розподіляє картки на п'ять блоків відповідно до вказаних професій і заповнює таблицю за такою формою:

Загальні здібності	Спеціальні здібності для професій			
	математик	вчитель літератури	гімнаст	токарь

Висновок. Узагальнити ознаки, за якими студенти розподіляли окремі якості особистості на блоки загальних і спеціальних, а спеціальні поділяли на блоки здібностей, що важливі в окремих професіях.

Відобразити дискусії у групі з приводу розподілу властивостей на блоки. Наприклад, окремі якості гімнаста і токаря є важливими одночасно для обох професій. Аргументувати прийняте рішення.

Підсумок. Обговорення висновків студентів.

Тема 11. Погляди на психічний розвиток дитини в історії психології

Мета: засвоєння знань з історії психології, формування вмінь аналізувати й порівнювати теоретичні позиції відомих науковців, формувати навички спільної навчально-пізнавальної діяльності, вміння взаємного оцінювання та контролю.

Матеріал. Набір з 23 неупорядкованих карток, на кожній з яких містяться дані біографії вчених або їх висловлення про психічний розвиток дитини. Кількість наборів дорівнює кількості студентів у академічній групі, поділеній на три.

Перелік висловлень, поданих на картках

1. «Он (*отец*) родил мне крила, а я сам научился летать»;
2. вплив спадщини на процес особистісного розвитку – переважно вроджений
3. дійсність поділена на макрокосм (зовнішній світ), мікркосм (внутрішній світ) та світ символів (Біблія, література)
4. зона найближчого розвитку – це те, що дитина вміє у спільній діяльності з дорослим
5. щаслива доля людини й суспільства загалом можлива лише у випадку, коли зовнішні умови, відповідатимуть вродженим схильностям людини
6. у вихованні слід спиратися на вроджені задатки людини, розвивати їх у вправах
7. «Буде хто чого хочет научиться, к сему подobaет ему родиться»;
8. розвиток людини відбувається в процесі засвоєння засобів діяльності (зовнішніх і внутрішніх) шляхом навчання
9. навчався у Києво-Могилянській Академії
10. оточення, яке впливає на розвиток дитини, включає фізичний та соціальний типи
11. зона актуального розвитку – це те, що дитина вміє самостійно, без підтримки дорослих
12. навчання посідає центральне місце в житті людини, визначаючи її психічний розвиток
13. механізмом прилучення дитини до соціального досвіду виступає наслідування
14. розвиток дитини здійснюється через інтеріоризацію способів дій, існуючих у її найближчому оточенні
15. вищі психічні функції не представлені в матеріальній структурі організму,

- а є результатом розвитку органічно представлених нижчих психічних структур людини в умовах суспільства
16. процес культурного розвитку – це зміна основної початкової структури і виникнення на її основі нових структур, що характеризуються новим співвідношенням частин
  17. вищі психічні функції виникають у процесі навчання і виховання в людському суспільстві й відсутні в тваринному світі
  18. соціальні фактори впливають через свідомість дитини, а фізичні — несвідомі й тому є сильнішими
  19. внутрішній світ володіє значною силою, впливає на зовнішній, через самопізнання можна змінити дійсність, олюднити її
  20. кожна дитина є продукт біологічної та історичної еволюції
  21. джерела розвитку особистості – спадщина та оточення, з якого дитина бере те, „до чого прагне її індивідуальність”
  22. розвиток індивіду скорочено повторює розвиток роду
  23. кожна людина народжується неповторною та унікальною, але всіх людей єднає їхня спільна спадщина

Хід роботи

Студенти утворюють тріади, кожна з яких отримує набір карток.

Інструкція. На картках у безсистемному порядку подано дані біографії вчених або їх висловлення про психічний розвиток дитини. Кожен студент у тріаді повинен зібрати картки, що належать авторству одного з учених – Г.Сковороди, або С.Ф.Русової, або Л.С.Виготського.

Підсумок. Звіт студентів про виконану роботу, його обговорення та уточнення. Зробити узагальнення про історичну зміну поглядів на психічний розвиток дитини.

Тема 12. Фази психічного розвитку дитини за Е.Еріксоном

Мета: закріплення і поглиблення знань вікової періодизації психічного розвитку дитини, формування вмінь порівнювати і диференціювати ознаки різних вікових періодів психічного розвитку дитини; вмінь обговорювати, дискутувати, знаходити спільне рішення.

Матеріал. Набір з 30 карток, на кожній з яких міститься одна з особливостей фаз психічного розвитку дитини за Е.Еріксоном. Кількість наборів карток дорівнює кількості студентів у академічній групі, поділений

на п'ять.

Хід роботи

Студенти утворюють підгрупи з п'яти учасників. Кожна з підгруп отримує набір карток.

Інструкція. На картках у безсистемному порядку містяться особливості фаз психічного розвитку дитини за Е.Еріксоном. Кожен студент у підгрупі повинен зібрати картки, що містять особливості однієї з фаз розвитку дитини: грудної – до 1 року; повзункової – до 3-х років; дошкільної – до 6 років; передпубертатної – до 12 років; юності – до 18 років.

*Перелік особливостей фаз психічного розвитку дитини за Е.Еріксоном,
поданих на картках*

1. У негативному варіанті розвитку формується почуття власної неповноцінності, усвідомлення своєї неспроможності у вирішенні якихось конкретних задач
2. У цьому віці закладається ставлення до праці
3. Невирішена суперечність призводить до появи тривожності, замкнутості, втечі у свій внутрішній світ тощо
4. Головні особи – батьки
5. Основна суперечність: автономія-сумнів, сором
6. Провідні суперечності: довіра-недовіра; надія-безнадійність
7. Основне завдання полягає у виробленні ще неусвідомленого почуття "базової довіри" дитини до зовнішнього світу
8. Головний метод — турбота і любов батьків
9. При сприятливих умовах формується почуття самостійності та особистої цінності
10. Головний метод — підтримка батьками самостійності дитини
11. Невирішена суперечність призводить до появи сором'язливості і сумнівів у собі
12. Закладаються основи відповідальності, дисциплінованості, повага до порядку тощо
13. Значущі особи – батьки, брати, сестри
14. Базова суперечність: ініціативність-пасивність
15. При сприятливих умовах формується ініціативність
16. Значущі оточуючі – ровесники
17. Невирішена суперечність призводить до виникнення почуття провини, яка знижує активність дитини
18. Головна особа на цій фазі – мати
19. При несприятливих умовах виникає "базова недовіра"
20. Вирішальну роль відіграють ігри, спілкування з однолітками

21. Закладається почуття справедливості, прагнення виконувати правила
22. Головні особи – ровесники, старші діти, сусіди
23. Базова суперечність: спроможність-неповноцінність
24. При сприятливих умовах формується почуття підприємливості та ефективності, цілеспрямованість
25. Найважливішими цінностями стають ефективність і компетентність
26. Основна суперечність: визнання, ідентичність – невизнання
27. З'являється почуття власної унікальності, відмінності від інших
28. Стрімко розширюється репертуар особистісних ролей, кожному з яких дитина випробовує, не заглиблюючись у виконання якоїсь окремої з них
29. Головна умова подолання суперечності – повага і визнання серед ровесників
30. При негативному варіанті формується невиразне, дифузне, нестійке "Я", рольова й особистісна невизначеність

Підсумок. Звіт студентів про виконану роботу, його обговорення та уточнення.

Тема 13. Розвиток форм спілкування дошкільника з дорослим

Мета: засвоєння знань особливостей форм спілкування дитини з дорослими, розуміння основних ліній розвитку спілкування дитини з дорослими, формування навичок порівняння та аналізу проявів у поведінці дітей форм спілкування з дорослими, розвиток навичок порівнювати та узгоджувати точки зору, знаходити спільне рішення.

Матеріал. П'ять карток з описом однієї з форм спілкування дошкільника з дорослим (за: Лисина М.И. Проблемы онтогенеза общения. М.: Педагогика, 1986. С. 77-100). В описах пропущено слова, які необхідно вставити. На окремих паперових фрагментах подано наступні слова: *пізнавальний, 6 місяців, трьох років, другого, пізнавальними, особистісними, позаситуативно-особистісною, ранньому, зрозуміти, немовлячого, особистісній, позаситуативного, позаситуативно-пізнавальної, особистісний, поваги з боку дорослого, ситуативно-ділової, 1-річного, доброзичливої уваги.*

Картка 1

Провідний мотив – ... . Дорослий виступає перед дітьми у новій якості —

як ерудит, здатний розвіяти їх сумніви, дати їм потрібні відомості, забезпечити необхідною інформацією. А оскільки у ході «теоретичної співпраці» обговорюються проблеми, віддалені від ситуації спілкування, то останнє вперше набуває виразного .... характеру.

Для ..... форми спілкування характерним є прагнення дитини до ... з боку дорослого. Діти чекають схвалення і не погоджуються із зауваженнями, вони сприймають їх як особисту образу.

Тактовний жарт дорослого, бережливе ставлення до дитини, яка припустилася помилки, а головне – постійна демонстрація своєї впевненості у її здібностях, талантах і добрих намірах швидко заспокоюють дитину, підвищують її ініціативу й відновлюють її прагнення до співпраці з дорослим.

Картка 2

Діти не старше.... виявляють своє вміння впізнавати близьких дорослих тим, що у взаємодії з ними вони більше радіють і частіше виявляють ініціативу, ніж у контактах з людьми незнайомими. Отже, незнайомі викликають у них таке ж ставлення, що й рідні люди, а відмінності полягають у мірі задоволення дітей, тобто кількісно. Цей факт призвів до висновку про існування особливого феномену «позитивного впізнавання», зумовленого характером комунікативної потреби малюків у ..... формі спілкування.

Провідним мотивом спілкування у цей період життя дітей слугує ..... мотив. Головне у дорослому, що спонукає дитину до взаємодії з ним, — це відмежована від спільного пізнання чи спільної справи його здатність бути особистістю.

Картка 3

Починаючи з ... життя і пізніше, аж до ... провідним стає ... мотив спілкування. Він втілюється в особі дорослого як умілого партнера у грі, як зразка для наслідування та експерта в оцінці вмінь і знань дитини. У ... віці діти продовжують цінувати увагу дорослого, радіють його схваленню, але на

перше місце у них виходить прагнення до спільної діяльності й відповідно приваблюють ті якості дорослого, які роблять з нього хорошого партнера у цій справі. “Пустопорожні”, ні з чим не пов’язані пестощі звичайно дратують малюка, примушують його уникати пестощів, а схвалення успішної дії викликає як особливу радість, так і випереджуючий пошук такого ставлення дорослого. Ми спостерігали, що діти ... року життя висловлюють свою симпатію дорослому тим, що несуть йому свої іграшки, влаштовуються гра- тись поряд, час від часу демонструючи дорослому який-небудь предмет, запрошуючи разом порадіти йому.

Картка 4

Дослідження переконливо показало, що в розмовах дошкільників з ... мотивами спілкування переважають теми про живу природу, звірів, предмети, а дошкільники з ... мотивами виявляють основний інтерес до людей і говорять про себе, своїх батьків, товаришів, розпитують дорослих про їх життя, роботу, сім’ю. Хоча у дітей з ... формою спілкування співпраця з дорослим також має “теоретичний” характер (питання, обговорення) у контексті пізнавальної діяльності, але тут виявляється зосередженість дитини на соціальному довкіллі, так би мовити, на "світі людей", а не предметів.

Новий зміст комунікативної потреби виражається у тому, що дитина не наполягає тепер обов'язково на схваленні: важливіше для неї знати, як потрібно. Хоча вона й засмучується, якщо діяла неправильно, але охоче погоджується виправити свою роботу, змінити свою думку або ставлення до обговорюваних питань, щоб досягти спільності поглядів та оцінки з дорослим. Збіг своєї позиції з позицією старших є для дитини доказом її правильності. Дитина тепер не поспішає сперечатись з дорослим – старається спочатку якнайкраще .... старших (дорослих), знайти причину, чому ті думають так, а не інакше.

Картка 5

Дитину ... віку на початку ... форми спілкування надзвичайно

цікавить, що і як робить дорослий з речами, старші розкриваються тепер дітям саме з цього боку – як дивовижні майстри, здатні робити з предметами справжні дива.

Ми садили ... малюка біля столика і розігрували невеличку і нескладну виставу: іграшкова собачка стрибає по стежці (дощечці), знаходить тарілку з "кісточкою" (шматок поролону), гризе її, а потім, тварина, задоволена та сита, влаштовується спати. Дитина спостерігала виставу, затамувавши подих. Коли вистава завершувалась, вона з посмішкою дивилась на дорослого і нетерпляче тягнулась за іграшками. Як правило, їй не вдавалося повторити такі привабливі дії, і вона, трохи зачекавши, починала наполегливо вкладати собачку у руки експериментатора, благаючи повторити виставу.

Попереднє прагнення дітей до .... цілком зберігалось.

Хід роботи

Інструкція. Студенти утворюють підгрупи з п'яти учасників. Кожен студент отримує опис однієї з форм спілкування, а група – безсистемний набір паперових фрагментів зі словами, які потрібно вставити в описи. За описом поведінки дітей студенти визначають форму спілкування дитини з дорослим та вставляють пропущені слова.

Підсумок. Студенти зачитують виконані роботи та з'ясовують, за якими ознаками вони зробили висновок про форму спілкування дитини і дорослого.

Тема 14. Розвиток форм спілкування між дітьми дошкільного віку

Мета: засвоєння знань особливостей форм спілкування між дітьми та їх вікових змін, розуміння основних ліній розвитку спілкування між дітьми, формування навичок порівняння та аналізу проявів форм спілкування у поведінці дітей; розвиток умінь аргументувати свої висновки, доводити свою думку.

Матеріал. 30 карток з ознаками різних форм спілкування між дітьми.

Перелік ознак форм спілкування між дітьми, поданих на картках

1. є найбільш типовою для дошкільного дитинства
2. потреба у спілкуванні з ровесником виходить на перший план
3. у спілкуванні з ровесником проходить задоволення потреб в активності та нових враженнях
4. дитина наслідує окремі дії ровесника, епізодично включається в його дію виразне пізнавальне ставлення до ровесника
5. ініціативи до пошуку партнера серед одноліток не виявляють
6. діти виявляють вміння бачити у ровесникові рівну собі особу, враховувати їх інтереси, готовність допомагати
7. становить фундамент для появи власне спілкування з ровесниками у ранньому віці
8. відбувається засвоєння дитиною способів і мотивів пізнавальної діяльності, виявлення ініціативи, розширення спектру емоцій
9. формується суб'єктне ставлення до інших дітей
10. виникає комплекс поживлення стосовно ровесника
11. співпраця дітей носить переважно ігровий характер та зосереджена не на результаті діяльності, а на її процесі
12. властиві окремі епізоди спілкування, нечасті контакти між однолітками
13. характерні обговорення різноманітних широких тем стосовно минулого й майбутнього, рідної природи й далеких країн тощо
14. гра поряд, але не разом
15. діти поступаються один одному іграшками, найпривабливішою роллю у грі заради збереження спілкування з ровесниками
16. прагне до співучасті у розвагах і забавах, де виникає можливість самовираження
17. спільність з ровесниками обмежується безпосередніми емоційними зв'язками
18. спілкування з ровесником стає необхідною умовою організації гри
19. дитина прагне налагодити ділову співпрацю, узгодити свої дії з ровесником – партнером по діяльності
20. дітям властива особлива манера поведінки, в якій яскраво виявляються схильність до конкуренції й змагання
21. гра має спільний характер з єдиними правилами, вимогами, з узгодженістю дій, урахуванням інтересів партнерів
22. формується чіткий образ ровесника,
23. взаємини з ровесниками стають більш стабільними
24. спостерігається таке явище, як дружба, виникають симпатії
25. діти вимагають визнати їх власні досягнення, а дії товаришів оцінюють прискіпливо, виразніше підкреслюючи власні якості
26. внесок у розвиток полягає у формуванні здатності дитини розуміти іншого як самоцінну особистість, у пробудженні інтересу до його внутрішнього світу, мотиву розширити уявлення про себе
27. у спілкуванні з ровесниками діти використовують виразні, зображувальні, знакові засоби спілкування

- 28.сприяє розвитку основ особистості та самосвідомості, а також — допитливості, сміливості, оптимізму, активності, творчого й самобутнього ядра особистості
- 29.кількість позаситуативних контактів зростає до 50% від усіх взаємодій ровесників
- 30.зміст комунікативної потреби полягає у прагненні до співпраці й співтворчості з ровесником

Хід роботи

Інструкція. Виконується у підгрупах з трьох студентів. Ознаки форм спілкування між дітьми подаються у підгрупу студентів на окремих картках (по одній ознаці на кожній картці). Кожен студент збирає у себе картки (по десять) з ознаками однієї з форм спілкування між дітьми (емоційно-практичної, ситуативно-ділової, позаситуативно-ділової).

Підсумок. Звіт студентів про виконану роботу, його обговорення та уточнення.

Тема 15. Вікові особливості трудової діяльності дітей

Мета: формування здатності визначати вікову відповідність проявів трудової діяльності дітей, оволодіння нормативними показниками розвитку трудової діяльності дошкільників.

Матеріал. Набір з 50 карток, на кожній з яких містяться окремі трудові вміння та доручення, що відповідають певному віковому періоду дошкільного дитинства. Кількість наборів дорівнює кількості студентів у групі, поділеній на п'ять.

ПЕРЕЛІК ТРУДОВИХ УМІНЬ ТА ДОРУЧЕНЬ (за М.Машовець)

1. звички економно використовувати матеріал, охайно працювати, допомагати товаришеві	27. вміння розпушувати землю у горщику, мити листя квітів, годувати рибок і пташок
2. допомога при сервіруванні столу (ставити хлібниці, тарілки, класти серветки)	28. посильна допомога старшим дошкільнятам у їх роботі з папером, тканиною
3. пришивати гудзики, вішалки для рушників, курток, вишивати	29. вчити користувати лопаткою, граблями, садити великі насінини
4. розстібати та застібати гудзики	30. самостійно їсти, вдягатися
5. копати, садити цибулю, поливати	роздягатися, контролювати свої

- грядки, виполювати з них бур'яни
6. самостійно мити руки перед їдою та після туалету
  7. прибирати після їди; витирати стіл
  8. застібати „змійку” на одязі, надягати головний убір; користуватись дзеркалом, щоб контролювати недоліки у своєму одязі, зовнішності
  9. виконувати сезонні роботи на грядках
  10. залучати до чергування в їдальні
  11. доручати готувати й засипати корм птахам, кроликам; мити годівниці, напувалки
  12. виконання доручень покласти іграшку на місце, скласти сорочку, платтячко
  13. прати й прасувати дрібні особисті речі, ляльковий одяг
  14. брати участь у догляді за живою істотою – домашньою тваринкою (хом'ячком, папугою)
  15. пошиття льлькового одягу, торбинок за готовою викрійкою
  16. навички мити вуха, шию, стежити за нігтями, вчасно просити, щоб їх підстригли
  17. допомагати у садінні дерев, кущів, в оформленні квітників
  18. привчати мити ноги, користуватись гребінцем
  19. доручати готувати бутерброди
  20. самостійно стежити за чистотою одягу й взуття, чистити. Просушувати його
  21. нарізати сирі й варені овочі для салатів, різати хліб
  22. прибирати у іграшковому куточку, прати ляльковий одяг, свої дрібні речі
  23. залучати до участі у сушінні яблук, ягід
  24. фарбування клейовими фарбами
  25. декоративне плетіння, вирізування
  26. самостійне умивання, миття рук
- фізіологічні потреби
31. вчити згрібати листя, сніг
  32. чистити вогкою щіткою одяг, мити й чистити взуття
  33. складати одяг, шкарпетки, колготи, знімати взуття
  34. вчити самостійно сервірувати стіл (розстилати скатертину, розміщувати столові прибори, вази з квітами)
  35. участь у приготуванні страв з тіста; вміння перемішувати салати
  36. вчити стежити за порядком у шафі з дидактичним матеріалом
  37. витирати ганчіркою пил, підмітати підлогу
  38. чистити зуби, полоскати рот, промивати зубну щітку
  39. співпраця з однолітками у митті іграшок, пранні лялькового начиння, ремонті книжок, прикрашання кімнати до свят
  40. мити іграшки, витирати їх, класти на місце дидактичний матеріал
  41. вчити виробляти з тіста коржі, бублики, вареники, печиво
  42. самостійно взувати черевики, застібати їх
  43. виготовлення виробів з пап'є-маше
  44. виготовлення листівок у техніках орігамі, флористики
  45. спроби самостійно усунути неохайність в одязі
  46. виготовлення іграшок-саморобок для ігор, декорацій для лялькового театру, лялькових прикрас
  47. під контролем дорослого користуватись кухонним приладдям (м'ясорубкою, міксером)
  48. виготовлення іграшок згинанням паперу, з котушок, коробок, тканини
  49. без нагадувань підтримувати чистоту й порядок в ігровій кімнаті

уміння насухо витиратися рушником 50. збирати жолуді, каштани, та вішати його на місце кольорові камінці для виготовлення з них виробів

Хід роботи

Інструкція. Студенти поділяються на підгрупи з 5-ти учасників, кожна з яких отримує набір карток. На картках у безсистемному порядку подано трудові вміння та доручення, що відповідають певному віковому періоду дошкільного дитинства (раннього, молодшого, середнього та старшого дошкільного віку, 6-7 років). Кожен студент у підгрупі повинен зібрати картки, що характеризують трудові вміння та доручення дітей одного з вікових періодів.

Підсумок. Звіт студентів про виконану роботу, його обговорення та уточнення.

Тема 16. Вікові особливості пам'яті дітей дошкільного віку

Мета: формування здатності визначати вікову відповідність проявів пам'яті дітей, оволодіння нормативними показниками розвитку пам'яті дошкільників, розвиток партнерських якостей, вмінь домовлятися та узгоджувати свої дії.

Матеріал. Набір з 15 карток, на кожній з яких міститься по одній з ознак пам'яті дітей різного віку. Кількість наборів дорівнює кількості студентів у групі, поділений на 3.

ПЕРЕЛІК ОЗНАК ПАМ'ЯТІ, РОЗМІЩЕНИХ НА КАРТКАХ

1. з'являється особистісна пам'ять (спогади), яка впливає на особистісний розвиток дитини
2. панує мимовільне запам'ятовування
3. формуються елементи довільної пам'яті як здатності до регуляції даного процесу спочатку з боку дорослого, а потім і самої дитини
4. пам'ять інтегрується з мовою і мисленням, набуває інтелектуального характеру
5. бурхливий розвиток одержує словесна пам'ять, яка слугує основою активного словника і мовлення дитини

6. пам'ять відмежовується від сприймання, з'являється власне відтворення
7. спочатку у малюка розвивається образна, рухова, емоційна пам'ять
8. низька узагальненість запам'ятовування і нетривале збереження
9. переважає процес впізнавання
10. у процесі мовленнєвого розвитку інтенсивно розвивається словесно-смілова пам'ять, яка розширює сферу пізнавальної діяльності дитини
11. переважає мимовільна образна пам'ять, але з'являються перші елементи довільної
12. зростає об'єм і міцність збереження матеріалу, що позначається на покращенні впізнавання і появі власне відтворення
13. до кінця періоду складаються передумови для розвитку словесної пам'яті
14. розвиток пам'яті зумовлений зростанням можливостей сприймання і рухової самостійності дитини, що виникають у предметній діяльності
15. пам'ять функціонує «всередині» відчуттів і сприймань

Хід роботи

Інструкція. Студенти поділяються на тріади, кожна з яких отримує набір карток. На картках у безсистемному порядку подано властивості пам'яті дітей немовлячого, раннього та дошкільного вікових періодів. Кожен студент у підгрупі повинен зібрати картки, що характеризують пам'ять дитини одного з вищеназваних вікових періодів.

Підсумок. Звіт студентів про виконану роботу, його обговорення та уточнення.

Тема 17. Аналіз розвивальних можливостей дитячої літератури

Мета: формування здатності визначати розвивальний потенціал творів дитячої літератури різних жанрів (оповідання, вірші, загадки, казки тощо), узагальнення та систематизація знань про психолого-педагогічні умови розвитку особистості дитини.

Матеріал. Твори дитячої літератури (35-40 назв). Наприклад:

1. *Барц-Барцьось Н. Такі бувають чудеса : Цікаві і дотепні вірші про дітей і природу. Вінниця : ФОП Рогальська І. О., 2014. 71 с.*
2. *Близнюк В. В. Засць-знаєць : казка; мал. С. Навроцької. К. : Преса України, 2014. 16 с.*
3. *Бременські музиканти [Текст]. К.: Нац. кн. проект, 2010. 49с.*
4. *Був собі пес : укр. нар. казка / в переказі та з іл. Е. Назарова. К.:*

- Майстер-клас, 2012. 33 с.
5. Вінграновський М. Літній вечір. Оповідання. К.: «Веселка», 1979. 18 с.
  6. Грибанова О.К. та ін. Математика для дошкільника. К., 1990.
  7. Дружба починається з усмішки. Збірка віршів та оповідань. К.: «Веселка», 1982. 48 с.
  8. Гринько В. Букварик-дошколяр; худож. О. Гапелі. К. : АСТпрес-ДІКСІ, 2001. 78 с.
  9. Жадан А.В., Черепанова О.В., Величковська А.. Етикет для дівчаток і хлоп'яток. Харків : Pelican : Віват, 2014. 47 с.
  10. Жарко Я. Гарно в нашому садочку. К.: «Веселка», 1990. 20 с.
  11. Івасик-Телесик : казка. К.: Кн. хмарочос, 2011. 10 с.
  12. Коза-дереза : казка / худож. О. Сак. К.: Кн. хмарочос, 2011. 10 с.
  13. Коломієць Т.О. Гарна хатка у курчатка. К., 1989.
  14. Коломієць Т. Загадки світлофора. К.: «Веселка», 1986. 12 с.
  15. Косматенко А. Галинчині малюнки. Казка про дівчинку, що вмiла гарно малювати, та її брата. К.: «Веселка», 1974. 16 с.
  16. Кольорові речі / намал. Аграфка [Р. Романишин та А. Лесів]. Тернопіль : Навч. кн.-Богдан, 2014. 21 с.
  17. Крижановська О. Пригоди Зернят у країні Здоров'я; худож. : О. Мазур. Львів : Міські інформ. системи, 2014. 63 с.
  18. Курочка Ряба : казка / худож. Є. Павлович. К.: Кн. хмарочос, 2011. 10 с.
  19. Лисичка та журавель. К.: Кн. хмарочос, 2007. 64 с.
  20. Лічилка / іл. Аграфки [Р. Романишин та А. Лесів]. Тернопіль : Навч. кн.-Богдан, 2014. 21 с.
  21. Наша мова солов'їна. Збірка віршів. К.: «Веселка», 1989. 28 с.
  22. Нестайко В.З. Пригоди близнят-козенят. Харків: Белкар-книга, 2009. 64с.
  23. Ох : укр. нар. казка / іл. Є. Чистотіної ; літ.оброб. В.Федосова. Харків : Мікко, 2013. 23 с.
  24. Пан Коцький [Текст] : укр. нар. казки. Харків, 2008. 64с.
  25. Панку-Яш О. Велика новина про маленького хлопчика. Казки. К.: «Веселка», 1977. 30 с.
  26. Правда та кривда. Українська народна казка. К.: «Веселка», 1990. 20 с.
  27. Прислів'я українські / А. Стефурак, іл. Львів : Вид-во Старого Лева, 2014. 33 с.
  28. Реве віл на сто гір. Українські народні загадки для малят. / Малкович І.А.. К.: «Веселка», 1988. 20 с.
  29. Руданський С. Співомовки. – К.: «Веселка», 1992. – 44 с.
  30. Руданський С. Переслів'я. Віршовані небилиці про пригоди простого сільського хлопчика. К.: «Веселка», 1982. 30 с.
  31. Ріпка : казка / худож. Є. Павлович. К.: Кн. хмарочос, 2011. 10 с.
  32. Сингаївський М. Маківка і Перчина. Гумористичні та сатиричні віршики, байки, небилиці, скоромовки. К.: «Веселка», 1989. 36 с.
  33. Солом'яний бичок : книжка-пазл : укр. нар. казки / Г. В. Чаус, іл. Харків : Фоліо, 2014. 12 с.

34. Хаткіна М. О. *Веселі уроки поведінки : для слухнян. хлопчиків та дівчаток; худож. Бойко Ю.А., Донець С.Ю., Коверда О.О. [та ін.] — Донецьк : БАО, 2014. 47 с.*
35. Ходос С., Ходос Ю. *Математична мозаїка; худож. Є. Павлович. К.: Кн. хмарочос, 2011. 14 с.*
36. *Ходить гарбуз по городу : укр. нар. пісня. К.: Кн. хмарочос, 2011. 10 с.*
37. *Цап та баран : укр. нар. казка / худож. О. Коваль. К. : Кн. хата, 2004. 8 с.*

Хід роботи

Інструкція. Студенти поділяються на групи по 4 учасники. Кожна група отримує по 8-10 дитячих книжок, які потрібно розподілити між учасниками за групами:

- на основі їх розвивальної спрямованості (завдання для розвитку пам'яті, мислення тощо);
- за віковою категорією дітей (для раннього, молодшого, середнього, старшого дошкільного віку).

Підсумок. Звіт студентів про виконану роботу, його обговорення та уточнення за схемою:

- Які психічні процеси дитини розвиває художня література?
- Що у книжці виступає засобом формування особистості?
- Якою повинна бути організація роботи вихователя з книжкою?
- Зробити висновок про можливості використання дитячої художньої літератури у розвивальній роботі з дошкільниками.

Тема 18. Прояви типів темпераменту у дошкільників

Мета: формування здатності визначати тип темпераменту дошкільників за його зовнішніми проявами, розвиток порівняння та узагальнення; формувати навички спільної навчально-пізнавальної діяльності, вміння взаємного оцінювання та контролю.

Матеріал. Набір з 48 карток, на кожній з яких міститься поведінковий прояв одного з типів темпераменту дітей. Кількість наборів дорівнює кількості студентів у групі, поділеній на 4.

Орієнтовний перелік поведінкових особливостей для підготовки карток

1. Чутливість до подразників знижена, тому не реагують на зауваження, зроблене тихим голосом.
2. Переважають негативні емоційні реакції: плаксивість, тривожність, страх.
3. Легко дисциплінувати у звичних обставинах.
4. Зовнішні прояви емоцій збіднені: неголосно сміються і тихенько плачуть.
5. Навички і звички формуються довго, але дуже стійкі.
6. У нових ситуаціях поведінка дітей погіршується.
7. Життєрадісні, висока працездатність, довго можуть займатися цікавою справою, але швидко припиняють виконання, якщо зникає інтерес.
8. Важко дисциплінувати, часто порушують добре відомі їм правила, поведінки.
9. Настрій часто змінюється, переживання яскраво виявляються зовні.
10. Емоції мають крайні прояви: не плачуть, а ридають, не усміхаються, а регочуть.
11. Нестримані, нетерплячі, запальні.
12. Із задоволенням і енергійно беруться за нову справу і кидають її, починаючи, наступну.
13. Переживання яскраво виявляються зовні.
14. Більшою мірою відволікаються на зовнішні стимули, ніж на внутрішні; рухи різкі, переривисті.
15. Мовлення швидко, плутане, нерідко незрозуміле.
16. Більшою мірою відволікаються на зовнішні стимули, ніж на внутрішні.
17. Легко засинають, багато сплять.
18. Висока працездатність, уміння робити все ретельно, наполегливо, тривало концентруватися на виконанні завдання (довго спостерігати за об'єктом, що зацікавив).
19. Здатні глибоко співпереживати іншому, чуйно вловлювати настрої у витворах мистецтва.
20. Нервова система швидко виснажується, особливо при порушенні режиму дня.
21. Інші діти важко до них пристосовуються, і вони самі довго сходяться з ними.
22. Низька емоційність, невиразна, бідна міміка.
23. Мовлення гучне, енергійне, його темп швидкий.
24. Унікають заняття, пов'язаних з руховими навантаженнями.
25. Будь-яку діяльність виконують по волі, їм необхідний якийсь час, щоб зрозуміти, що ж від них вимагають.
26. Навички формуються швидко і легко перебудовуються.
27. Почуття, інтереси і настрої нестійкі.
28. Мовлення повільне, з тривалими паузами.
29. Побачивши нахмурене обличчя дорослого, може заплакати, відмовитися від виконання діяльності.

30. У новій обстановці швидко настає перевтома, працездатність знижується.
31. До спілкування з однолітками не прагнуть, легко ображаються, віддають перевагу іграм на самоті.
32. Віддають перевагу рухливим іграм, з елементами спорту, а нерідко просто бігають по групі або ігровій кімнаті.
33. Хворобливо та довго переживають порушення режиму дня, зміну стереотипів, не можуть пристосуватись до них .
34. Легко дисциплінувати.
35. На позитивні стимули реагують гучним сміхом, на негативні – не менш гучним плачем.
36. Легко просинаються і засинають, швидко звикають до нової обстановки.
37. Люблять галасливі ігри і віддають перевагу діяльності, пов'язаній з руховою активністю.
38. Рухи дуже виразні, швидкі, жвава міміка.
39. Чутливість знижена, не одразу реагують на зауваження, особливо, коли збуджені, захоплені грою тощо.
40. Легко, сильно, надовго ображаються, схильні до страхів.
41. На заборони дорослих відповідають бурхливим протестом.
42. Погано засинають і неспокійно сплять, не можуть стримувати відчуття голоду, гучно і настирливо вимагають їжу.
43. Навички формуються довго і важко перебудовуються.
44. Труднощі переключення і концентрації уваги.
45. Рухи і міміка звичайно мляві; мовлення дуже тихе, невиразне.
46. Погано керовані при порушенні режиму дня, зміні стереотипів.
47. Потребують тривалого відпочинку для відновлення сил.
48. Вважають за краще гратись на самоті в спокійні ігри (режисерські, настільно-дидактичні).

Хід роботи

Інструкція. Студенти поділяються на підгрупи з 4 учасниками, кожна з яких отримує набір карток. На картках у безсистемному порядку подано поведінкові прояви типів темпераменту дітей. Кожен студент у підгрупі повинен зібрати картки, що характеризують один з типів темпераменту — сангвініка, холерика, флегматика чи меланхоліка.

Підсумок. Звіт студентів про виконану роботу, його обговорення та уточнення.

Тема 19. Типи конфліктних особистостей.

Мета: закріпити знання про конфліктність особистості, про типи конфліктних особистостей, формувати здатність визначати тип конфліктної

особистості за її проявами у поведінці, розвивати навички командної роботи, вміння взаємоконтролю і взаємоперевірки.

Матеріал. Прояви поведінки різних типів конфліктних особистостей (за: Емельянов С.М. Практикум по конфликтологии. СПб.: ПИТЕР, 2001. С. 90-91) подаються на окремих картках (по одній ознаці на кожній картці).

Перелік проявів поведінки конфліктних особистостей на картках

1. Переважає емоціональна поведінка.
2. Планування своєї діяльності здійснюється ситуативно й слабо втілюється у життя.
3. Копіткої, систематичної роботи уникає.
4. Не уникає конфліктів, у ситуації конфлікту почувається непогано.
5. Хочє бути у центрі уваги.
6. Любить добре виглядати в очах інших
7. Його ставлення до людей визначається тим, як вони до нього ставляться.
8. Полюбляє поверхневі конфлікти, милується своїми стражданнями і стійкістю.
9. Добре пристосовується до різних ситуацій.
10. Раціональна поведінка виявляється слабо.
11. Підозрілий.
12. Завищена самооцінка.
13. Постійно вимагає підтвердження особистої значущості.
14. Часто не враховує зміни ситуації і обставин.
15. Прямолінійний, негнучкий.
16. Хворобливо образливий.
17. Підвищено чутливий щодо уявних або дійсних несправедливостей.
18. Імпульсивний.
19. Часто в запалі не звертає уваги на загальноприйняті норми спілкування.
20. Характерний високий рівень домагань.
21. Важко сприймає погляди, відмінні від власних, не дуже враховує думки оточуючих.
22. Надмірно прагне до компромісу.
23. Не володіє достатньою силою волі.
24. Стриманий у зовнішніх, особливо емоційних, проявах.
25. Не дуже добре відчуває реальні взаємини у групі.
26. Пошану з боку навколишніх сприймає як належне.
27. Прояв недоброчливості з боку навколишніх сприймає як образу.
28. У багатьох невдачах, неприємностях схильний звинувачувати інших.
29. Несамокритичний.
30. Мало критичний щодо своїх вчинків.
31. Не може грамотно спланувати свою діяльність або послідовно перетворити плани у життя.

32. Недостатньо контролює себе.
33. Поведінка погано передбачувана.
34. Поводиться зухвало, агресивно.
35. Недостатньо розвинута здібність співвідносити свої вчинки з метою й обставинами.
36. Володіє підвищеною тривожністю.
37. Надмірно уважний до деталей.
38. Схильний надавати зайвого значення зауваженням оточуючих.
39. Іноді раптом припиняє стосунки з друзями, знайомими тому, що йому здається, що його скривдили.
40. Скрупульозно ставиться до роботи.
41. Висуває підвищені вимоги до себе.
42. Висуває підвищені вимоги до навколишніх, а людям, з якими він працює, здається що він прискіпується.
43. Страждає від самого себе, переживає свої невдачі, прорахунки, іноді розплачується за них навіть хворобами (безсонням, головними болями тощо).
44. Внутрішньо суперечливий.
45. Характерна деяка непослідовність поведінки.
46. Орієнтується на миттєвий успіх.
47. Недостатньо добре бачить перспективу.
48. Залежить від думки оточуючих.
49. Нестійкий в оцінках і думках.
50. Легко навіюваний.
51. Не задумується глибоко над наслідками своїх вчинків і причинами вчинків оточуючих

Хід роботи

Інструкція. Студенти поділяються на групи по 5 учасників. Кожен учасник повинен вибрати із загального набору карток ознаки, що відповідають одному з п'яти типів конфліктної особистості (демонстративний, негнучкий, некерований, надточний (педант), безконфліктний). Група складає характеристики всіх визначених типів.

Підсумок. Перевірку виконання доцільно здійснити колективно з уточненням окремих ознак поведінки особистостей з різними типами конфліктності.

Тема 20. Способи поведінки у конфлікті

Мета: закріпити знання про способи поведінки у конфлікті, про умови їх ефективності, формувати здатність визначати ефективний спосіб поведінки у конфлікті, розвивати навички командної роботи, вміння взаємоконтролю і взаємоперевірки.

Матеріал. Ознаки способів поведінки у конфлікті (за : Коломінський Н.Л. Психологія педагогічного менеджменту. К.: МАУП, 1996. С. 153-157) подаються на окремих картках (по одній умові на кожній картці).

Ознаки способів поведінки у конфлікті, подані на картках

1. Напруження дуже велике, ви відчуваєте необхідність послаблення.
2. Результат не є для вас важливим, тому не треба витратити сили.
3. Ви знаєте, що конфлікт не може бути вирішений на вашу користь.
4. Ви бажаєте виграти час для отримання додаткової інформації і більш ґрунтовної підготовки та підтримки з боку інших людей.
5. Ви відчуваєте, що у вас немає іншого вибору, і вам немає що втрачати.
6. Рішення треба прийняти швидко, і ви маєте для цього повноваження.
7. Люди сподіваються на вас як на лідера, який може вивести з тупика.
8. Ситуація критична, потребує миттєвого реагування.
9. Результат дуже важливий, і ви маєте великі сподівання на успіх.
10. Ви маєте достатній авторитет для прийняття рішення і впевнені, що запропоноване вами рішення є найкращим.
11. Ситуація дуже складна, ви відчуваєте, що розв'язання конфлікту вимагатиме від вас занадто багато.
12. У вас недостатньо влади для досягнення успіху;
13. Спроба вирішити проблему дуже небезпечна, вона ще більше погіршить ситуацію.
14. Ви погоджуєтесь з іншою людиною для того, щоб вона впевнилась у вашій кінцевій правоті.
15. Ви і ваш опонент бажаєте поставити на обговорення деякі ідеї та попрацювати над виробленням рішень.
16. Вирішення проблеми дуже важливе для обох сторін.
17. Ви бажаєте вирішити все найшвидше.
18. Краще поступитись несуттєвим заради збереження основного.
19. Інші підходи виявились неефективними.
20. Вам треба зберегти позитивні стосунки з іншими людьми.
21. Частіше використовують особи, що не мають достатньої влади та авторитету (заступники, підлеглі).
22. У вас мало влади та шансів на перемогу, і ви погоджуєтесь з тим, що вам пропонують.
23. Ви усвідомлюєте, що наслідок є важливішим для іншої людини, ніж для вас.

24. Ви маєте час попрацювати над проблемою.
 25. Обидві сторони мають однакову владу та протилежні інтереси.
 26. Цей шлях допоможе вийти з конфлікту без образ.

Хід роботи

Інструкція. Виконується у підгрупах по 5 студентів. Ролі у підгрупах розподіляються таким чином, що кожен студент повинен зібрати у себе картки з умовами ефективності одного з типів поведінки особистості у конфлікті (суперництва, втечі, поступливості, співпраці, компромісу).

Підсумок. Студенти представляють та обговорюють висновки роботи. Перевірку виконання доцільно провести у формі обговорення з уточненням окремих умов ефективності способів поведінки у конфлікті, з підбором конкретних прикладів.

Тема 21. Властивості особистості керівника

Мета: закріплення знань про управлінську діяльність та вимоги до її суб'єкта; формування навичок аналізу властивостей особистості керівника; розвиток навичок міжособистісної взаємодії, командної роботи, вміння взаємоконтролю і взаємоперевірки.

Матеріал. Властивості особистості керівника (за: Практична психологія та соціальна робота. 1999. №4. С. 22) подаються у підгрупу студентів на окремих картках (по одній властивості на кожній картці).

Перелік властивостей особистості керівника, поданий на картках

1. Професійна предметність мислення (знання деталей, тонкощів професії).
2. Схильність і здатність віднаходити резерви людського чинника в роботі.
3. Вміння заохочувати персонал за добру роботу і справедливо критикувати.
4. Діловитість, постійний вияв ініціативи, підприємливість.
5. Уміння враховувати політичні наслідки рішень.
6. Мистецтво швидко опрацьовувати, впорядковувати інформацію і на цій основі приймати рішення.
7. Мистецтво приймати нестандартні управлінські рішення – здатність знаходити проблеми і розв'язувати у тих умовах, коли інформація і цілі нечіткі або сумнівні.
8. Комбінаторно-прогностичне мислення (варіативність, гнучкість, темп,

- інтуїтивність, логічність, прогностичність).
9. Здатність до домінування в екстремальних умовах.
  10. Самодостатність особистості.
  11. Уміння заохочувати персонал до відвертості і ділових дискусій.
  12. Адаптабельність.
  13. Сильні вольові якості.
  14. Схильність керуватись принципами соціальної справедливості.
  15. Стійкість проти стресу.
  16. Здатність до самоаналізу.
  17. Глибоке знання особливостей ринкової економіки.
  18. Схильність до сприйняття нових ідей і досягнень; здатність відрізняти їх від ілюзорних.
  19. Прагнення до постійного самовдосконалення.
  20. Беззастережне виконання правил, прийнятих організацією.
  21. Готовність до розумного ризику.
  22. Прагнення до успіху. Честолюбство.
  23. Уміння ефективно використовувати кращі досягнення науки і техніки.
  24. Тактовність і ввічливість, переважання демократичності у стосунках з людьми.
  25. Прагнення до лідерства, здатність до керівництва.
  26. Уміння брати на себе відповідальність.
  27. Уміння встановлювати і підтримувати систему стосунків з рівними собі людьми.
  28. Уміння ефективно і раціонально розподіляти завдання і виділяти на них оптимальний час.
  29. Психологічна освіта.
  30. Панорамність мислення (системність, широта, комплексність).
  31. Мистецтво попереджувати і розв'язувати конфлікти, виступати у ролі посередника.
  32. Здатність розуміти, приймати, використовувати з користю для справи думки, протилежні власній.
  33. Уміння залишатись цілим між “молотом” і “ковадлом” (тиском згори і опором знизу).

Хід роботи

Інструкція. Виконується у підгрупах з чотирьох студентів. Студенти розподіляють подані на картках властивості особистості керівника на чотири групи: соціально-психологічні, інтелектуальні, професійно-ділові, рефлексивно-регуляційні.

Підсумок. Студенти представляють та обговорюють висновки роботи. Перевірку виконання доцільно провести у формі обговорення дискусійних

випадків групування властивостей особистості керівника.

Тема 22. Комунікативні помилки в управлінському спілкуванні

Мета: закріплення знань про управлінське спілкування, вимоги до нього; формування навичок аналізу та самоаналізу спілкування; розвиток навичок міжособистісної взаємодії, командної роботи, вміння взаємоконтролю і взаємоперевірки.

Матеріал. Приклади найпоширеніших комунікативних помилок, подаються на окремих картках (по одному прикладу на кожній картці).

Типи комунікативних помилок керівника (за В.П.Шейновим)			
<i>порушення трудової етики</i>	<i>ігнорування трудового законодавства</i>	<i>несправедлива оцінка підлеглих</i>	
1. Не пропонує відвідувачу сісти.	1. “Якщо будете так часто хворіти, звільнимо з посади”.	1. “Ви всі байдикуєте, дурниціями займаєтесь”.	
2. “Самі розберіться, як це завдання виконати.”	2. “Будете скаржитись у міністерство, швидко вас звільнимо.”	2. Іван Петрович раніше отримував вдвічі менше, ніж на його посаді новий працівник.	
3. “Іван Петрович сьогодні не в душі. Виконайте його роботу.”	3. “Дарма, що за працю вночі і на свята подвійна зарплата. Ви радійте, що й таку отримали.”	3. “Вам відрядження за кордон, а мені у село”.	
4. Керівник у бесіді з П.М. повідомляє, що на нього поскаржився співробітник К.Л.	4. “Зарплати не чекайте, бо її не буде.”	4. “Скільки я робив, а що за це отримав?”	
5. Керівник заперечує формулу “якщо двоє спеціалістів в усьому згодні, то один з них – зайвий.”	5. “Мене не цікавить ваш лікарняний.”	5. Захвалювання одних і недооцінка інших.	
6. Поява пліток про реорганізацію.	6. “А навіщо мені з вами контракт підписувати? Так працюйте.”	6. “Дехто в нас неправильно документи оформляє”.	
7. Керівник змушує довго чекати або шукати його.	7. “Будете працювати у понаднормовий час, коли потрібно.”	7. “Ну, хто ж так працює!”	
8. Керівник розмовляє з відвідувачем, не відриваючись від паперів.	8. “Відпустку вам ніхто надавати не буде. Ми не зобов’язані.”	8. “Одні постійно на місці сидять, а мене – завжди у далекі відрядження.”	
9. Категоричність розпоряджень: “Роби	9. Вчора посаду скоротили, а сьогодні	9. “Ви не вмієте працювати, шановний Миколо Петровичу!”	
		10. “Ну що, перевіримо, чи ніде ви не помилились”.	

так, як я сказав, я тебе вмовляти не буду”.	відкрили для потрібної людини. 10. “Ви сьогодні запізнились. Я вас звільняю з роботи.”	
---	---	--

Хід роботи

Інструкція. Виконується у підгрупах з трьох студентів, кожен з яких повинен вибрати із загального набору карток приклади, що відповідають одному з типів комунікативних помилок керівника: а) порушення трудової етики; б) ігнорування трудового законодавства; в) несправедлива оцінка підлеглих.

Підсумок. Перевірку виконання доцільно здійснити колективно з обговоренням можливих помилок управлінського спілкування та заходів їх профілактики.

Відповіді до завдань

Тема 1. Основні методи психологічних досліджень

Варіант 1 – природний експеримент; варіант 2 – побутове спостереження; варіант 3 – лабораторний експеримент; варіант 4 – наукове спостереження.

Тема 2. Особливості форм поведінки тварин та людини у філогенезі

Форма поведінки «інстинкт»

*однакова для всіх представників виду;
при зміні умов втрачає доцільність, але не зникає;
особливо розвинена у комах;
викликається елементарними стимулами;
відповідає сенсорній стадії розвитку психіки;
вроджена;
виробляється протягом багатьох поколінь;
передається за спадковістю;
етап орієнтування відсутній;
відповідає постійним умовам існування виду.*

Форма поведінки «навик»

*орієнтування відбувається у ході виконання;
створюють основу для дресирування;
відповідає умовам і образу життя конкретного організму;
відповідає перцептивній стадії розвитку психіки;
проявляється у стандартних ситуаціях;
характерні для хижаків;
індивідуально набута поведінка;
за спадковістю не передається;
виробляється протягом життя організму.*

Форма поведінки «інтелект тварин»

*екстраполяційний рефлекс;
передбачає зростання складності сприймання та міцності пам'яті;
процес орієнтування викликаний суто біологічними потребами;
характерні для вищих тварин;
процес орієнтування визначається наочними враженнями;
проявляється у нестандартних ситуаціях;
рухи будуються за попередньою схемою;
процес орієнтування передують практичним спробам і спеціально спрямований на вироблення схеми дій.*

Форма поведінки «інтелект людини»

*програмується наперед;
досвід передається в процесі навчання;
передбачає виготовлення, зберігання, передачу знарядь;
виникає як результат суспільно-історичного розвитку;
не обов'язково визначається наочними враженнями;*

не обов'язково пов'язана з біологічними потребами, а спрямовується потребами у спілкуванні та пізнанні.

Тема 3. Психологічні особливості спільної форми діяльності

Схема 1. Олександр Олесь «Білі гуси»

Білі гуси летять над лугами,
в синім небі біліють снігами,
в синім небі хмарками зникають,
довго-довго їх очі шукають.

Білі гуси на озеро впали,
тихі води кругом розгойдали...
Розцвіли, як купави великі...
Довго-довго їх чуються крики.

Схема 2. Микола Вороний «Мій садок»

Розцвівся пишно мій садок.
Рясна черемха і бузок,
І яблуневий цвіт
В своїм убранні молодім
Блищать на сонці золотім
І шлють йому привіт.

Барвінок стелеться в траві,
В зеленій свіжій мураві
Рясніють квітоньки:
Жовтогарячі, голубі
І срібні з ними ж у юрбі
Конвалій пелюстки.

Схема 3. Дмитро Білоус «Дивне розмаїття»

Друже милий, ти помітив
До краси людську любов?
Скільки є на світі квітів –
стільки є на світі мов.

У барвистім розмаїтті
мови – дивна дивина.
Порожніш було б на світі –
Зникла б навіть хоч одна.

Схема 4. Леся Українка «Мріє, не зрадь!..»

Мріє, не зрадь! Я так довго до тебе тужила,
Стільки безрадісних днів, стільки безсонних ночей.
А тепер я в тебе остатню надію вложила.
О, не згасни ти, світло безсонних очей!

...

Мріє, колись ти літала орлом надо мною, —
дай мені крила свої, хочу їх мати сама,
хочу дихать вогнем, хочу жити твоєю весною,
а як прийдеться згинуть за тебе — дарма!

Схема 5. Тарас Мельничук

Дрімає всесвіт на травині,
підперши зіркою щоку.
Стоїть по пояс в Україні
ромашка в білому вінку.

І ниць падуть і люди, й коси
перед ромашкою: Прости!
І гострять зуби жовті оси,
і золоті свої хвости.

Тема 7. Психологічна характеристика видів мовлення

Ознаки монологічного мовлення: передбачає слухацьку аудиторію, мовець визначає зміст висловлень, вимагає ораторських вмінь, досить організоване, планується заздалегідь, незначне використання інформації із ситуації мовлення

Ознаки діалогічного мовлення: засвоюється в онтогенезі першим, широке використання немовних засобів спілкування, реактивність, мало організоване, ситуативність, контекстуальність, мимовільність.

Ознаки внутрішнього мовлення: виконує функцію мислення та підготовки до спілкування, фіксується на міографі, узагальненість, фрагментарність предикативність, беззвучність.

Ознаки писемного мовлення: найбільш довільне, відбувається без співбесідника або слухача, максимально розгорнуте, максимальне використання мовних засобів, максимально організоване, виступає результатом навчання.

Тема 8. Характеристика типів темпераменту учнів

I варіант – флегматик; II варіант – холерик; III варіант – меланхолік; IV варіант – сангвінік.

Тема 9. Визначення рис характеру шляхом аналізу способів поведінки

Відповідальність: дотримуватись взятих зобов'язань, ретельно виконувати доручення, справедливо оцінювати себе та інших, переживати за справу, вникати у свою справу, аргументувати свої вчинки.

Чесність: сміливо дивитись правді в очі, завжди оплачувати проїзд у транспорті, визнавати свою провину, говорити правду, не брати чужого, бути відвертим.

Доброзичливість: бути уважним до оточуючих, бути толерантним, бути ввічливим, дотримуватись такту; знаходити вихід з конфлікту, не ображаючи інших; співчувати іншим.

Наполегливість: мобілізувати себе на складну роботу, відмовляти собі у розвагах, долати труднощі крок за кроком, добиватись свого, не відволікатись з дріб'язкових приводів, не розпочинати всі справи одночасно.

Безкорисливість: працювати старанно, незалежно від матеріальної винагороди; отримувати задоволення, приносячи радість іншим; бути щедрим; робити справу заради благополуччя інших; розуміти винагороду не тільки як матеріальні блага; заслуговувати на вдячність інших.

Тема 10. Професійно важливі здібності особистості

Загальні здібності	Спеціальні здібності для професій			
	математик	вчитель літератури	гімнаст	токарь
Кмітливість;	добре	відтворення образів	витривалість;	просторова

емоційна стабільність; вміння налагоджувати контакти; наполегливість; стійкий інтерес до справи; працелюбність; цілеспрямованість; витримка та самовладання	запам'ятовування загальних схем розв'язання задач; пам'ять на числа; швидкість мислительних процесів; гнучкість мислення; лаконічність міркувань	за словесним описом; емоційність; вміння передавати свої думки і почуття за допомогою слів; вміння розуміти інших людей; проникливість; любов до дітей; багатство словникового запасу; яскравість уяви	емоційна виразність рухів; пластичність рухів; фізична сила; сенсомоторна координація; рухова пам'ять; сміливість і рішучість	увага; швидкість і точність реакцій та рухів; вміння швидко приймати рішення; технічна спостережливість; широкий розподіл і швидке переключення уваги
---	--	--	---	---

Тема 11. Погляди на психічний розвиток дитини в історії психології

Г.Сковорода

1. навчався у Києво-Могилянській Академії;
2. дійсність поділена на макрокосм (зовнішній світ), мікркосм (внутрішній світ) та світ символів (Біблія, література);
3. щаслива доля людини й суспільства загалом можлива лише у випадку, коли зовнішні умови, відповідатимуть вродженим схильностям людини;
4. у вихованні слід спиратися на вроджені задатки людини, розвивати їх у вправах;
5. «Буде хто чого хочет навчитися, к сему подобает ему родиться»;
6. «Он (*отец*) родил мне крила, а я сам научился летать»;
7. внутрішній світ володіє значною силою, впливає на зовнішній, через самопізнання можна змінити дійсність, олюднити її.

С.Ф.Русова

1. кожна дитина є продукт біологічної та історичної еволюції;
2. джерела розвитку особистості – спадщина та оточення, з якого дитина бере те, „до чого прагне її індивідуальність”;
3. розвиток індивіду скорочено повторює розвиток роду;
4. кожна людина народжується неповторною та унікальною, але всіх людей єднає їхня спільна спадщина;
5. вплив спадщини на процес особистісного розвитку – переважно вроджений;
6. оточення, яке впливає на розвиток дитини, включає фізичний та соціальний типи;
7. соціальні фактори впливають через свідомість дитини, а фізичні — несвідомі й тому є сильнішими;

8. механізмом прилучення дитини до соціального досвіду виступає наслідування.

Л.С.Виготський

1. розвиток дитини здійснюється через інтеріоризацію способів дій, існуючих у її найближчому оточенні;
2. вищі психічні функції не представлені в матеріальній структурі організму, а є результатом розвитку органічно представлених нижчих психічних структур людини в умовах суспільства;
3. процес культурного розвитку – це зміна основної початкової структури і виникнення на її основі нових структур, що характеризуються новим співвідношенням частин;
4. вищі психічні функції виникають у процесі навчання і виховання в людському суспільстві й відсутні в тваринному світі;
5. розвиток людини відбувається в процесі засвоєння засобів діяльності (зовнішніх і внутрішніх) шляхом навчання;
6. зона найближчого розвитку – це те, що дитина вміє у спільній діяльності з дорослим;
7. зона актуального розвитку – це те, що дитина вміє самотійно, без підтримки дорослих;
8. навчання посідає центральне місце в житті людини, визначаючи її психічний розвиток.

Тема 12. Фази психічного розвитку дитини за Е.Еріксоном

Грудна фаза – до 1 року

1. Головна особа на цій фазі – мати.
2. Провідні суперечності: довіра-недовіра; надія-безнадійність.
3. Основне завдання полягає у виробленні ще неусвідомленого почуття "базової довіри" дитини до зовнішнього світу
4. Головний метод — турбота і любов батьків.
5. При несприятливих умовах виникає "базова недовіра".
6. Невирішена суперечність призводить до появи тривожності, замкнутості, втечі у свій внутрішній світ тощо.

Повзункова фаза – до 3-х років

1. Головні особи – батьки.
2. Основна суперечність: автономія-сумнів, сором.
3. При сприятливих умовах формується почуття самотійності та особистої цінності.
4. Головний метод — підтримка батьками самотійності дитини.
5. Невирішена суперечність призводить до появи сором'язливості і сумнівів у собі.
6. Закладаються основи відповідальності, дисциплінованості, повага до порядку тощо.

Дошкільна фаза – до 6 років

1. Значущі особи – батьки, брати, сестри.
2. Базова суперечність: ініціативність-пасивність.
3. При сприятливих умовах формується ініціативність.
4. Невирішена суперечність призводить до виникнення почуття провини, яка знижує активність дитини.
5. Вирішальну роль відіграють ігри, спілкування з однолітками.
6. Закладається почуття справедливості, прагнення виконувати правила.

Передпубертатна фаза – до 12 років

1. Головні особи – ровесники, старші діти, сусіди.
2. Базова суперечність: спроможність-неповноцінність.
3. При сприятливих умовах формується почуття підприємливості та ефективності, цілеспрямованість.
4. Найважливішими цінностями стають ефективність і компетентність.
5. У негативному варіанті розвитку формується почуття власної неповноцінності, усвідомлення своєї неспроможності у вирішенні якихось конкретних задач.
6. У цьому віці закладається ставлення до праці.

Юність – до 18 років

1. Значущі оточуючі – ровесники.
2. Основна суперечність: визнання, ідентичність – невизнання.
3. З'являється почуття власної унікальності, відмінності від інших.
4. При негативному варіанті формується невизначене, дифузне, нестійке "Я", рольова й особистісна невизначеність.
5. Стрімко розширюється репертуар особистісних ролей, кожен з яких дитина випробовує, не заглиблюючись у виконання якоїсь окремої з них.
6. Головна умова подолання суперечності – повага і визнання серед ровесників.

Тема 13. Розвиток форм спілкування дошкільника з дорослим

Картка 1. пізнавальний, позаситуативного, позаситуативно-пізнавальної, поваги з боку дорослого. Позаситуативно-пізнавальна форма спілкування.

Картка 2. 6 місяців; ситуативно-особистісній; особистісний. Ситуативно-особистісна форма спілкування.

Картка 3. 6 місяців, трьох років, діловий, ранньому, другого. Ситуативно-ділова форма спілкування.

Картка 4. пізнавальними, особистісними, позаситуативно-особистісною, зрозуміти. Позаситуативно-особистісна форма спілкування.

Картка 5. немовлячого, ситуативно-ділової, 1-річного, доброзичливої уваги. Ситуативно-ділова форма спілкування.

Тема 14. Розвиток форм спілкування між дітьми дошкільного віку

Емоційно-практична форма спілкування між дітьми

1. у спілкуванні з ровесником проходить задоволення потреб в активності та нових враженнях
2. спільність з ровесниками обмежується безпосередніми емоційними зв'язками
3. виникає комплекс пошавлення стосовно ровесника
4. дитина наслідує окремі дії ровесника, епізодично включається в його дію виразне пізнавальне ставлення до ровесника
5. ініціативи до пошуку партнера серед одноліток не виявляють
6. становить фундамент для появи власне спілкування з ровесниками у ранньому віці
7. прагне до співучасті у розвагах і забавах, де виникає можливість самовираження
8. властиві окремі епізоди спілкування, нечасті контакти між однолітками
9. гра поряд, але не разом
10. відбувається засвоєння дитиною способів і мотивів пізнавальної діяльності, виявлення ініціативи, розширення спектру емоцій

Ситуативно-ділова форма спілкування між дітьми

1. є найбільш типовою для дошкільного дитинства
2. потреба у спілкуванні з ровесником виходить на перший план
3. спілкування з ровесником є необхідною умовою організації гри
4. дитина прагне налагодити ділову співпрацю, узгодити свої дії з ровесником – партнером по діяльності
5. співпраця дітей носить переважно ігровий характер та зосереджена не на результаті діяльності, а на її процесі
6. діти поступаються один одному іграшками, найпривабливішою роллю у грі заради збереження спілкування з ровесниками
7. дітям властива особлива манера поведінки, в якій яскраво виявляються схильність до конкуренції й змагання
8. діти вимагають визнати їх власні досягнення, а дії товаришів оцінюють прискіпливо, виразніше підкреслюючи власні якості
9. у спілкуванні з ровесниками діти використовують виразні, зображувальні, знакові засоби спілкування
10. сприяє розвитку основ особистості та самосвідомості, а також — допитливості, сміливості, оптимізму, активності, творчого й самобутнього ядра особистості

Позаситуативно-ділова форма спілкування між дітьми

1. кількість позаситуативних контактів зростає до 50% від усіх взаємодій ровесників
2. зміст комунікативної потреби полягає у прагненні до співпраці й співтворчості з ровесником
3. гра має спільний характер з єдиними правилами, вимогами, з узгодженістю дій, урахуванням інтересів партнерів
4. формується чіткий образ ровесника,

5. взаємини з ровесниками стають більш стабільними
6. спостерігається таке явище, як дружба, виникають симпатії
7. формується суб'єктне ставлення до інших дітей
8. діти виявляють уміння бачити у ровесникові рівну собі особу, враховувати їх інтереси, готовність допомагати
9. характерні обговорення різноманітних широких тем стосовно минулого й майбутнього, рідної природи й далеких країн тощо
10. внесок у розвиток полягає у формуванні здатності дитини розуміти іншого як самоцінну особистість, у пробудженні інтересу до його внутрішнього світу, мотиву розширити уявлення про себе

Тема 15. Вікові особливості трудової діяльності дітей

Ранній вік

51. допомога при сервіруванні столу (ставити хлібниці, тарілки, класти серветки);
52. розстібати та застібати гудзики;
53. виконання доручень покласти іграшку на місце, скласти сорочку, платтячко;
54. самостійне умивання, миття рук; самостійно їсти, вдягатися роздягатися, контролювати свої фізіологічні потреби;
55. складати одяг, шарпетки, колготи, знімати взяття;
56. участь у приготуванні страв з тіста; вміння перемішувати салати;
57. витирати ганчіркою пил, підмітати підлогу;
58. самостійно взувати черевики, застібати їх;
59. спроби самостійно усунути неохайність в одязі;

Молодший дошкільний вік

1. самостійно мити руки перед їдою та після туалету;
2. застібати „змітку” на одязі, надягати головний убір; залучати до чергування в їдальні;
3. брати участь у догляді за живою істотою – домашньою тваринкою (хом'ячком, папугою);
4. навички мити вуха, шию, стежити за нігтями, вчасно просити підстригати їх; посильна допомога старшим дошкільнятам у їх роботі з папером, тканиною;
5. чистити зуби, полоскати рот, промивати зубну щітку;
6. мити іграшки, витирати їх, класти на місце дидактичний матеріал;
7. під контролем дорослого користуватись кухонним приладдям (м'ясорубкою, міксером);
8. збирати жолуді, каштани, кольорові камінці для виготовлення з них виробів.

Середній дошкільний вік

1. звички економно використовувати матеріал, охайно працювати, допомагати товаришеві;

2. привчати мити ноги, користуватись гребінцем;
3. самостійно стежити за чистотою одягу й взуття, чистити. Просушувати його;
4. прибирати у іграшковому куточку, прати ляльковий одяг, свої дрібні речі; декоративне плетіння, вирізування;
5. вміння розпушувати землю у горщику, мити листя квітів, годувати рибок і пташок;
6. вчити користувати лопаткою, граблями, садити великі насінини;
7. вчити згрібати листя, сніг; чистити вогкою щіткою одяг, мити й чистити взуття;
8. виготовлення іграшок згинанням паперу, з катушок, коробок, тканини;

Старший дошкільний вік

1. копати, садити цибулю, поливати грядки, виконувати з них бур'яни;
2. прибирати після їди; витирати стіл;
3. доручати готувати й засипати корм птахам, кроликам; мити годівниці, напувалки;
4. вчити самостійно сервірувати стіл (розстилати скатертину, розміщувати столові прибори, вази з квітами);
5. вчити стежити за порядком у шафі з дидактичним матеріалом;
6. співпраця з однолітками у митті іграшок, пранні лялькового начиння, ремонті книжок, прикрашання кімнати до свят; вчити виробляти з тіста коржі, бублики, вареники, печиво;
7. виготовлення виробів з пап'є-маше;
8. виготовлення листівок у техніках орігамі, флористики;
9. виготовлення іграшок-саморобок для ігор, декорацій для лялькового театру, лялькових прикрас;

6-7 років

1. пришивати гудзики, вішалки для рушників, курток, вишивати;
2. виконувати сезонні роботи на грядках.
3. прати й прасувати дрібні особисті речі, ляльковий одяг;
4. пошиття лялькового одягу, торбинок за готовою викрійкою;
5. допомагати у садінні дерев, кущів, в оформленні квітників;
6. доручати готувати бутерброди;
7. нарізати сирі й варені овочі для салатів, різати хліб;
8. залучати до участі у сушінні яблук, ягід;
9. фарбування клейовими фарбами;
10. без нагадувань підтримувати чистоту й порядок в ігровій кімнаті.

Тема 15. Вікові особливості пам'яті дітей дошкільного віку

Немовлячий вік

1. переважає мимовільна образна пам'ять, але з'являються перші елементи довільної;
2. пам'ять функціонує «всередині» відчуттів і сприймань;
3. переважає процес впізнавання;

4. спочатку у малюка розвивається образна, рухова, емоційна пам'ять;
5. до кінця періоду складаються передумови для розвитку словесної пам'яті;

Ранній вік

1. зростає об'єм і міцність збереження матеріалу, що позначається на покращенні впізнавання і появи власне відтворення;
2. розвиток пам'яті зумовлений зростанням можливостей сприймання і рухової самостійності дитини, що виникають у предметній діяльності;
3. панує мимовільне запам'ятовування;
4. бурхливий розвиток одержує словесна пам'ять, яка слугує основою активного словника і мовлення дитини;
5. пам'ять відмежовується від сприймання, з'являється власне відтворення;

Дошкільний вік

1. з'являється особистісна пам'ять (спогади), яка впливає на особистісний розвиток дитини;
2. у процесі мовленнєвого розвитку інтенсивно розвивається словесно-смілова пам'ять, яка розширює сферу пізнавальної діяльності дитини;
3. формуються елементи довільної пам'яті як здатності до регуляції даного процесу спочатку з боку дорослого, а потім і самої дитини;
4. пам'ять інтегрується з мовою і мисленням, набуває інтелектуального характеру;
5. низька узагальненість запам'ятовування і нетривале збереження.

Тема 18. Прояви типів темпераменту у дошкільників

Сангвінік

1. Чутливість до подразників знижена, тому не реагують на зауваження, зроблене тихим голосом. Життерадісні, висока працездатність, довго можуть займатися цікавою справою, але швидко припиняють виконання, якщо зникає інтерес.
2. Із задоволенням і енергійно беруться за нову справу і кидають її, починаючи, наступну.
3. Люблять галасливі ігри і віддають перевагу діяльності, пов'язаній з руховою активністю.
4. Рухи дуже виразні, швидкі, жвава міміка. Переживання яскраво виявляються зовні. Більшою мірою відволікаються на зовнішні стимули, ніж на внутрішні.
5. Мовлення гучне, енергійне, його темп швидкий.
6. Навички формуються швидко і легко перебудовуються.
7. Почуття, інтереси і настрої нестійкі.
8. Легко дисциплінувати.
9. На позитивні стимули реагують гучним сміхом, на негативні – не менш гучним плачем.
10. Легко просинаються і засинають, швидко звикають до нової обстановки.

Холерик

1. Важко дисциплінувати, часто порушують добре відомі їм правила, поведінки.
2. Настрій часто змінюється, переживання яскраво виявляються зовні.
3. Емоції мають крайні прояви: не плачуть, а ридають, не усміхаються, а регочуть.
4. Нестримані, нетерплячі, запальні.
5. Із задоволенням і енергійно беруться за нову справу і кидають її, починаючи, наступну. Чутливість знижена, не одразу реагують на зауваження, особливо, коли збуджені, захоплені грою тощо.
6. На заборони дорослих відповідають бурхливим протестом.
7. Погано засинають і неспокійно сплять, не можуть стримувати відчуття голоду, гучно і настирливо вимагають їжу.
8. Навички формуються довго і важко перебудовуються.
9. Погано керовані при порушенні режиму дня, зміні стереотипів.
10. Більшою мірою відволікаються на зовнішні стимули, ніж на внутрішні; рухи різкі, переривисті.
11. Мовлення швидке, плутане, нерідко незрозуміле.
12. Віддають перевагу рухливим іграм, з елементами спорту, а нерідко просто бігають по групі або ігровій кімнаті.

Флегматик

1. Легко дисциплінувати у звичних обставинах.
2. Зовнішні прояви емоцій збіднені: неголосно сміються і тихенько плачуть.
3. Навички і звички формуються довго, але дуже стійкі.
4. Вважають за краще гратись на самоті в спокійні ігри (режисерські, настільно-дидактичні). Легко засинають, багато сплять.
5. Висока працездатність, уміння робити все ретельно, наполегливо, тривало концентруватися на виконанні завдання (довго спостерігати за об'єктом, що зацікавив).
6. Інші діти важко до них пристосовуються, і вони самі довго сходяться з ними.
7. Низька емоційність, невиразна, бідна міміка. Уникають занять, пов'язаних з руховими навантаженнями.
8. Будь-яку діяльність виконують поволі, їм необхідний якийсь час, щоб зрозуміти, що ж від них вимагають.
9. Мовлення повільне, з тривалими паузами.
10. Хворобливо та довго переживають порушення режиму дня, зміну стереотипів, не можуть пристосуватись до них .

Меланхолік

1. Переважають негативні емоційні реакції: плаксивість, тривожність, страх.
2. У нових ситуаціях поведінка дітей погіршується.
3. Легко, сильно, надовго ображаються, схильні до страхів.
4. Труднощі переключення і концентрації уваги.

5. Рухи і міміка звичайно мляві; мовлення дуже тихе, невиразне.
6. Потребують тривалого відпочинку для відновлення сил.
7. Здатні глибоко співпереживати іншому, чуйно вловлювати настрій у витворах мистецтва.
8. Нервова система швидко виснажується, особливо при порушенні режиму дня.
9. Побачивши нахмурене обличчя дорослого, може заплакати, відмовитися від виконання діяльності.
10. У новій обстановці швидко настає перевтома, працездатність знижується.
11. До спілкування з однолітками не прагнуть, легко ображаються, віддають перевагу іграм на самоті.

Тема 19. Типи конфліктних особистостей.

Тип конфліктної особистості	Прояви поведінки
<i>Демонстративний</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Хочє бути у центрі уваги. 2. Любить добре виглядати в очах інших 3. Його ставлення до людей визначається тим, як вони до нього ставляться. 4. Полюбляє поверхневі конфлікти, милується своїми стражданнями і стійкістю. 5. Добре пристосовується до різних ситуацій. 6. Раціональна поведінка виявляється слабо. 7. Переважає поведінка емоціональна. 8. Планування своєї діяльності здійснюється ситуативно й слабо втілюється у життя. 9. Копіткої, систематичної роботи уникає. 10. Не уникає конфліктів, у ситуації конфлікту почувається непогано.
<i>Негнучкий</i>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Підозрілий. 2. Завищена самооцінка. 3. Постійно вимагає підтвердження особистої значущості. 4. Часто не враховує зміни ситуації і обставин. 5. Прямолінійний, негнучкий. 5. Важко сприймає погляди, відмінні від власних, не дуже враховує думки оточуючих. 6. Пошану з боку навколишніх сприймає як належне. 7. Прояв недобррозичливості з боку навколишніх сприймає як образу. 8. Мало критичний щодо своїх вчинків.

	<p>9. Хворобливо образливий.</p> <p>10. Підвищено чутливий щодо уявних або дійсних несправедливостей.</p>
<i>Некерований</i>	<p>1. Імпульсивний.</p> <p>2. Недостатньо контролює себе.</p> <p>3. Поведінка погано передбачувана.</p> <p>4. Поводиться зухвало, агресивно.</p> <p>5. Часто в запалі не звертає уваги на загальноприйняті норми спілкування.</p> <p>6. Характерний високий рівень домагань.</p> <p>7. Несамокритичний.</p> <p>8. У багатьох невдачах, неприємностях схильний звинувачувати інших.</p> <p>9. Не може грамотно спланувати свою діяльність або послідовно перетворити плани у життя.</p> <p>10. Недостатньо розвинута здібність співвідносити свої вчинки з метою й обставинами.</p>
<i>Надточний (педант)</i>	<p>1. Скрупульозно ставиться до роботи.</p> <p>2. Висуває підвищені вимоги до себе.</p> <p>3. Висуває підвищені вимоги до навколишніх, а людям, з якими він працює, здається що він прискіпується.</p> <p>4. Володіє підвищеною тривожністю.</p> <p>5. Надмірно уважний до деталей.</p> <p>6. Схильний надавати зайвого значення зауваженням оточуючих.</p> <p>7. Іноді раптом припиняє стосунки з друзями, знайомими тому, що йому здається, що його скривдили.</p> <p>8. Страждає від самого себе, переживає свої невдачі, прорахунки, іноді розплачується за них навіть хворобами (безсонням, головними болями тощо).</p> <p>9. Стриманий у зовнішніх, особливо емоційних, проявах.</p> <p>10. Не дуже добре відчуває реальні взаємини у групі.</p>
<i>Безконфліктний</i>	<p>1. Нестійкий в оцінках і думках.</p> <p>2. Легкоनावіюваний.</p> <p>3. Внутрішньо суперечливий.</p> <p>4. Характерна деяка непослідовність поведінки.</p> <p>5. Орієнтується на миттєвий успіх.</p> <p>6. Недостатньо добре бачить перспективу.</p> <p>7. Залежить від думки оточуючих.</p> <p>8. Надмірно прагне до компромісу.</p> <p>9. Не володіє достатньою силою волі.</p>

	10. Не задумується глибоко над наслідками своїх вчинків і причинами вчинків оточуючих
--	---

Тема 20. Способи поведінки у конфлікті

Тип поведінки у конфлікті	Ознаки поведінки
суперництво	<ol style="list-style-type: none"> 1. Результат дуже важливий, і ви маєте великі сподівання на успіх; 2. Ви маєте достатній авторитет для прийняття рішення і впевнені, що запропоноване вами рішення є найкращим; 3. Рішення треба прийняти швидко, і ви маєте для цього повноваження; 4. Ви відчуваєте, що у вас немає іншого вибору, і вам немає що втрачати; 5. Ситуація критична, потребує миттєвого реагування; 6. Люди сподіваються на вас як на лідера, який може вивести з тупика.
втеча	<ol style="list-style-type: none"> 1. Напруження дуже велике, ви відчуваєте необхідність послаблення; 2. Результат не є для вас важливим, тому не треба витрачати сили; 3. Ви знаєте, що конфлікт не може бути вирішений на вашу користь; 4. Ви бажаєте виграти час для отримання додаткової інформації і більш ґрунтовної підготовки та підтримки з боку інших людей; 5. Ситуація дуже складна, ви відчуваєте, що розв'язання конфлікту вимагатиме від вас занадто багато; 6. У вас недостатньо влади для досягнення успіху; 7. Спроба вирішити проблему дуже небезпечна, вона ще більше погіршить ситуацію.
поступливість	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ви погоджуєтесь з іншою людиною для того, щоб вона впевнилась у вашій кінцевій правоті; 2. Вам треба зберегти позитивні стосунки з іншими людьми; 3. У вас мало влади та шансів на перемогу, і ви погоджуєтесь з тим, що вам пропонують; 4. Ви усвідомлюєте, що наслідок є важливішим для іншої людини, ніж для вас; 5. Частіше використовують особи, що не мають достатньої влади та авторитету (заступники,

	підлеглі).
співпраця	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ви маєте час попрацювати над проблемою; 2. Ви і ваш опонент бажаєте поставити на обговорення деякі ідеї та попрацювати над виробленням рішень; 3. Вирішення проблеми дуже важливе для обох сторін.
компроміс	<ol style="list-style-type: none"> 1. Інші підходи виявились неефективними; 2. Краще поступитись несуттєвим заради збереження основного; 3. Цей шлях допоможе вийти з конфлікту без образ; 4. Обидві сторони мають однакову владу та протилежні інтереси; 5. Ви бажаєте вирішити все найшвидше.

Тема 21. Властивості особистості керівника

Соціально-психологічні:

1. Уміння залишатись цілим між “молотом” і “ковадлом” (тиском згори і опором знизу);
2. Уміння встановлювати і підтримувати систему стосунків з рівними собі людьми;
3. Уміння заохочувати персонал до відвертості і ділових дискусій;
4. Схильність керуватись принципами соціальної справедливості;
5. Тактовність і ввічливість, переважання демократичності у стосунках з людьми;
6. Прагнення до лідерства, здатність до керівництва;
7. Психологічна освіта;
8. Мистецтво попереджувати і розв’язувати конфлікти, виступати у ролі посередника.

Інтелектуальні:

1. Здатність розуміти, приймати, використовувати з користю для справи думки, протилежні власній;
2. Схильність до сприйняття нових ідей і досягнень; здатність відрізнити їх від ілюзорних;
3. Мистецтво швидко опрацювати, впорядковувати інформацію і на цій основі приймати рішення;
4. Уміння ефективно використовувати кращі досягнення науки і техніки;
5. Глибоке знання особливостей ринкової економіки;
6. Комбінаторно-прогностичне мислення (варіативність, гнучкість, темп, інтуїтивність, логічність, прогностичність);
7. Панорамність мислення (системність, широта, комплексність);
8. Професійна предметність мислення (знання деталей, тонкощів професії).

Професійно-ділові:

1. Вміння заохочувати персонал за добру роботу і справедливо критикувати;
2. Діловитість, постійний вияв ініціативи, підприємливість;
3. Уміння враховувати політичні наслідки рішень;
4. Схильність і здатність віднаходити резерви людського чинника в підприємстві;
5. Уміння ефективно і раціонально розподіляти завдання і виділяти на них оптимальний час;
6. Уміння брати на себе відповідальність;
7. Мистецтво приймати нестандартні управлінські рішення – здатність знаходити проблеми і розв'язувати у тих умовах, коли інформація і цілі нечіткі або сумнівні;
8. Здатність до домінування в екстремальних умовах.

Рефлексивно-регуляційні:

1. Самодостатність особистості;
2. Адаптабельність;
3. Стійкість проти стресу;
4. Здатність до самоаналізу;
5. Прагнення до постійного самовдосконалення;
6. Сильні вольові якості;
7. Прагнення до успіху. Честолюбство;
8. Беззастережне виконання правил, прийнятих організацією;
9. Готовність до розумного ризику.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І.Д. Спілкування як загальна психологічна основа виховання особистості. Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах: зб. наук. праць. Інститут проблем виховання АПН України / редкол.: О.В.Сухомлинська, І.Д. Бех, В.М.Оржеховська. Київ: Пед. думка, 2000. Кн.1. С.10–17.
2. Булах І., Долинська Л. Викладач-студент: психологія міжособистісних взаємодій: Навчально-методичний посібник. Київ, 2005. 106 с.
3. Бутенко Н.Ю. Комунікативні процеси у навчанні: Підручник. Київ: КНЕУ, 2004. 383 с.
4. Волкова Н.П. Професійно-педагогічна комунікація. Навчальний посібник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2006. 256 с.
5. Гірняк А. Психологія модульно-розвивальної взаємодії: монографія. Тернопіль. 2020. ВПЦ «Університетська думка». 376 с.
6. Дуткевич Т.В. Психологічні основи використання інтерактивних методів навчання у процесі підготовки спеціалістів з вищою освітою // Використання інтерактивних методів та мультимедійних засобів у підготовці педагога: Зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2003. С. 26-32.
7. Дуткевич Т.В., Терещенко В.А. Психологічна готовність майбутніх учителів до інтерактивної взаємодії з учнями : монографія. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О.А., 2010. 160 с.
8. Інтерактивні методи викладання. Практичні поради для суддів-викладачів. Київ: ФОП Демчинський О.В., 2017. 64 с.
9. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід: Метод. посібн. / Авт.- уклад.: О.Пометун, Л.Пироженко. Київ: А.П.Н., 2002. 136 с.
10. Кашлев С.С. Технология интерактивного обучения. Минск: Белорусский верасень, 2005. 196 с.
11. Компетентнісний підхід у професійній підготовці майбутніх

- психологів : монографія / авт. кол.; під наук. ред. Лозової О.М. – Вінниця: Віндрук, 2014. 184 с
12. Максвелл Дж.С. Семнадцать неоспоримых законов работы команды / Пер. с англ. Е.Г.Гендель. Минск: «Капитал», 2004. 224 с.
  13. Мельник В. В. Інтеракція в освітньому процесі: технологія організації // Управління школою. 2006. №23 (133). С. 15-35.
  14. Москаленко В.В. Психологія соціального впливу. Навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 448 с.
  15. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: Посібник. Київ: Академвидав, 2003. 448 с.
  16. Перре-Клермон А.-Н. Роль социальных взаимодействий в развитии интеллекта детей. М.: Педагогика, 1991. 248 с.
  17. Пометун О.І., Пироженко Л.В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посібник. Київ: Видавництво А.С.К., 2004. 192 с.
  18. Психологія спілкування : навч. посіб. / [Л. О. Савенкова, В. В. Стадова, Л. Л. Борисенко та ін.]; за заг. ред. Л. Савенкової. Київ: КНЕУ, 2015. 309 с.
  19. Синишина В. Фахова підготовка майбутніх практичних психологів у закладах вищої освіти: теорія і практика: монографія. Хмельницький: ФОП Мельник А. А., 2020. 304 с.
  20. Сисоєва С.О. Інтерактивні технології навчання дорослих: навчально-методичний посібник / НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих. Київ : ВД «ЕКМО», 2011. 324 с.
  21. Соціальна психологія : навч. посіб. для здобувачів ступеня бакалавра / Н. Ю. Воляннюк, Г. В. Ложкін, О. В. Винославська, І. О. Блохіна, М. О. Кононець, О. В. Москаленко, О. І. Боковець, Б. В. Андрійцев. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 254 с.
  22. Щербан Т.Д. Психологія навчального спілкування: монографія. Київ: Міленіум, 2004. 346 с.
  23. Щербань П.М. Навчально-педагогічні ігри у вищих навчальних закладах:

Навч. посіб. Київ: Вища школа, 2004. 207 с.